

Sociologický klasik pro naši dobu: obecná teorie Pierra Bourdieuho*

MAREK SKOVAJSA^{***}

Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

A Classic Sociologist for Our Time: Pierre Bourdieu's General Theory

Abstract: This paper draws attention to one possible intellectual factor that has contributed to Pierre Bourdieu's undeniable status as a contemporary classic. Despite his frequent sorties against general theorising, Bourdieu has produced his own kind of general sociological theory that, in a crowd of competitors, is better suited than most to meeting the demand that is present across the field of sociology and other social sciences for a general but non-universalist theory. It is possible to distinguish four relevant properties of theories, which are correlated but mutually irreducible one to the other: conceptual generality, generality of application (universality), substantive scope (domain), and abstractness. I argue that, with respect to the four, Bourdieu's theory is best characterised as exceptionally strong on conceptual generality and substantive scope, but limited in terms of its universality. Bourdieu's central methodological device, theoretical induction, produces knowledge that is both domain-specific and indefinitely extendable to new empirical domains, thereby providing the basis for an ever-expanding scope. An analytical review of Bourdieu's published work (books) shows its vast substantive scope, by virtue of which it is a theory of the social world in its totality. Bourdieu's theory occupies a place in the ill-defined middle ground between grand theory and empiricism and in some respects resembles a middle-range theory. But Bourdieu's anti-positivist constructivism is resistant to the empiricist fragmentation and loss of theoretical momentum that afflicts middle-range theories. I conclude here that the extraordinary success of Bourdieu's sociology can be partly explained by its ability to satisfy the demand for a general theory in the post-1960s intellectual climate that is inimical to universalist claims by offering its own brand of theory that avoids the typical shortcomings of both abstract grand theorising and limited-use middle-range theories.

Keywords: Pierre Bourdieu, sociological classics, sociological theory, general theory, middle-range theory, history of sociology

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2025, Vol. 61, No. 4: 345–374

Zveřejněno online: 2. července 2024, <https://doi.org/10.13060/csr.2024.022>

* Autor je účastníkem programu Univerzity Karlovy *Cooperatio Sociology and Applied Social Sciences* (SOAS). Dvěma anonymním recenzentům patří poděkování za cenné připomínky. Tento článek vznikl v roce 20. výročí úmrtí Pierra Bourdieuho (2022) se záměrem poukázat na pokračující aktuálnost jeho odkazu na stránkách *Sociologického časopisu / Czech Sociological Review*.

** Korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Marek Skovajsa, Ph.D., Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: marek.skovajsa@ff.cuni.cz.

Úvod

Může se některý z našich současníků nebo skoro-současníků (socioložka nebo sociolog) ještě vůbec stát sociologickým klasikem? Podle Williama Outhwaitea byli na začátku 21. století opravdu vážnými kandidáty na členství v soudobém sociologickém kánonu nanejvýš čtyři žijící autoři (v abecedním pořadí): Zygmunt Bauman, Ulrich Beck, Pierre Bourdieu a Anthony Giddens (Outhwaite, 2009). Bourdieu z této čtveřice zemřel jako první (2002), mnohem dříve než kterýkoli z ostatních tří, ale je to paradoxně pouze on, o kom se dá i o 20 let později tvrdit, že jeho hvězda zůstává velmi vysoko. Dnes je jedním z nejvíce uznávaných a citovaných autorů nejen v samotné sociologii, ale také v mnohem širší oblasti společenských a humanitních věd. Pravidelně se objevuje na prvních nebo předních místech různých žebříčků citovanosti a prestiže (např. Korom, 2020 nebo [web research.com](https://www.research.com)¹). Tvzení, že to je skutečný klasik oboru (a tedy že nepatří jen k pomíjivé „elitě“ aktuálních sociologických hvězd, ale do kánonu klasických postav sociologie vůbec), není vzácné a nevyvolává žádné velké diskuse. Jak například nedávno zopakoval kanadský sociolog (a Bourdieuho žák) Marcel Fournier, Bourdieu je „náš poslední klasický sociolog“, jehož „status v sociologii ... jej staví na stejnou úroveň s Durkheimem, Marxem, Weberem nebo Parsonsem“ (Fournier, 2022, s. 49, 57; také Fournier 2002).

Čím více se jeví jako bezpředmětné vůbec uvažovat o tom, zda Pierre Bourdieu je sociologickým klasikem, tím více je zároveň potřebné zamýšlet se nad tím, proč se jím stal a co skutečnost, že právě Bourdieu mezi svými současníky dosáhl v sociologickém kánonu nejjistějšího postavení, vypovídá nejen o jeho sociologickém díle, ale také o stavu celé současné sociologie. Příčiny udělení statusu klasika určitému jednotlivci se dají zkoumat z celé řady hledisek: „interních“ – vycházejících z intelektuálních či kognitivních kvalit díla – a „externích“ – všímajících si sociálních, kulturních a osobnostních podmínek intelektuální dráhy daného jednotlivce, sociálních procesů vedoucích k jeho uznání nebo neuznání, sociálních faktorů ovlivňujících recepci jeho díla aj. (přehledově Baehr et al., 2002/2016, kap. 5; Camic, 2014). V Bourdieuho případě analýzy vycházející z jednoho nebo více takových východisek existují a není jich málo (Dubet, 2007; Heinich, 2007; Joly, 2012; Kauppi a Swartz, 2015 aj.). K jeho popularitě jakožto výzkumnému předmětu studií ze sociologie vědy jistě přispívá i okolnost, že intelektuální život, akumulace symbolického kapitálu a sociální magie „posvěcování“ patří k ústředním tématům bourdieuovské sociologie. Sociálními podmínkami vlastní akademické dráhy a úspěchu se ostatně sám Bourdieu věnoval znovu a znovu ve svých početných sebeanalytických studiích (např. Bourdieu, 1984/1988, 2004/2012). Interní přístupy se v této souvislosti mohou jevit jako překonané, nebo přinejmenším jako nedostatečně sociologické, ale úplně eliminovat interní či obsahovou rovinu jaké-

¹ Podle prvního ročníku (2022) žebříčku světových vědců [research.com](https://www.research.com) byl Bourdieu „nejlepším“ vědcem v oboru sociálních a humanitních věd [přístup 2. 8. 2022]. Ve druhém ročníku (2023) klesl na třetí místo, stále ale má velký náskok v počtu citací, kterých bylo zaznamenáno přes 460 000 [přístup 8. 8. 2023].

koli vědecké analýzy a argumentace je jednak nesprávné, jednak nemožné. Charles Camic, jeden z předních současných historiků sociologie, kteří dějiny oboru zkoumají sociologicky, konstatuje, že interní a externí přístupy k dějinám vědy, včetně sociologie, nejsou ze své podstaty neslučitelné a interní výklady myšlení určitého autora, autorky nebo směru stále tvoří důležitou část repertoáru dějin sociologie (Camic, 2014, s. 109). V tomto článku se na Bourdieuho sociologii dívám z interního hlediska a zaměřuji se na jeden podstatný důvod jejího postavení soudobé sociologické klasiky: ve druhé polovině 20. století a prvních desetiletích našeho století představuje vzácný případ sociologické teorie, která je přijímána jako relevantní poměrně velkou částí oboru (tedy alespoň ve srovnání s myšlenkami jiných autorů a autorek) a nachází široké využití (opět se stejným omezením) v teoretických studiích i empirickém výzkumu. Na dalších stránkách budou představeny některé intelektuální vlastnosti této teorie a spolu s nimi také vysvětlení, jak mohou souviset s jejím mimořádným vlivem na sociologii a příbuzné obory.

Úspěšnost nějakého sociologického díla samozřejmě neznamená, že stojí nad jakoukoli kritikou a kontroverzí. Francouzský sociolog (a rovněž Bourdieuho žák) Jean-Louis Fabiani spatřuje velký paradox tohoto díla v tom, že přineslo obecnou teorii sociálního života právě ve chvíli, kdy v západních sociálních vědách začalo mnoho autorů mluvit o tom, že velká vyprávění a univerzalistická schémata pro vysvětlení společnosti jednou provždy odešla na smetiště dějin. Buď se tedy Bourdieuho sociologie minula se svou dobou a patří minulosti, nebo se jí podařilo dezintegračnímu a partikularizačnímu trendu posledních desetiletí uniknout (Fabiani, 2016/2021, s. 1–4, 112; srov. Joly, 2018/2022, s. 80–82). Fabiani tuto otázku nechává otevřenou, ale právě v odpovědi na ni je třeba hledat jeden z klíčů k vysvětlení, proč se Bourdieu těší širokému uznání sociologické klasika. Jestliže Bourdieu dnes vede seznamy nejvlivnějších a nejcitovanějších světových sociologů a jestliže zároveň jednu z hlavních charakteristik jeho díla tvoří to, že přináší určitou obecnou sociologickou teorii, pak se nabízí tyto dvě věci spojit a zamyslet se nad tím, zda a jak spolu souvisejí.

Bourdieuho dílo se zdánlivě brání tomu být označováno jako obecná sociologická teorie. Byl rozhodným odpůrcem čisté teorie a „scholastického“ pojetí teorie jako exegeze textů. „[N]ikdy jsem se nesmířil s tím, že budu vytvářet obecný diskurz o sociálním světě, a ještě méně s tím, že budu tvořit univerzální metadiskurz o vědění o tomto světě.“ (Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 159) Mohla by však Bourdieuho sociologie být tak široce přijímaná a vlivná, kdyby v sobě neobsahovala velmi vysokou dávku „obecného diskurzu o sociálním světě“ a „univerzálního metadiskurzu o tomto vědění“?² Jestliže se tu vynořuje určitý rozpor, pak je třeba hledat jeho rozřešení v Bourdieuho pojetí sociologického poznání obecně a teorie zvláště.

² V této souvislosti je na místě připomenout, že své působení na Collège de France, jež bylo vrcholem jeho akademické kariéry, Bourdieu zahájil přednáškami z *Obecné sociologie*. Postupně se v nich věnoval tématům klasifikačních bojů (1982), habitu a pole (1982–1983), kapitálu a jeho forem (1984) a principů vidění (1985) (Bourdieu, 2015/2019a, 2015/2019b, 2016/2021, 2016/2022a).

Cílem tohoto článku je vyjasnit, co v Bourdieuho případě znamená, že vytvořil určitý druh obecné sociologické teorie, a jak tato stránka jeho díla přispívá k tomu, že je soudobým klasikem sociologie. Analýza začíná zamyšlením nad pojmem obecné teorie na základě hlavních vlastností, které charakterizují různé typy teorií, včetně tzv. velké teorie a teorií středního dosahu: nejdůležitější z nich pro další postup jsou pojmová obecnost a věcný záběr. Dále jsou představena východiska Bourdieuho epistemologie a sociologické metateorie, místo, které v nich zaujímají obecné pojmy a tvrzení, a klíčová koncepte teoretické indukce, inspirovaná strukturalismem, která zachycuje proces rozpoznávání neměnných obecných vztahových struktur v odlišných empirických případech nebo kontextech. Navazující analýza ukazuje, že Bourdieuho teorie zaujímá nejasně definovaný střední prostor mezi příliš abstraktními velkými teoriemi a roztříštěným empirismem, a v tomto ohledu se podobá teoriím středního dosahu (Merton, 1968, kap. 2). Další výklad se proto věnuje jejímu srovnání s teoriemi středního dosahu a doložení závěru, že Bourdieuho teorie se od nich liší zejména mnohem širším věcným záběrem a schopností spojit vysoce obecné poznání s poznáním kontextově specifickým. Analytický přehled Bourdieuho díla, podaný v následující části, má za cíl navíc prokázat, že toto dílo v sobě obsahuje velmi široce pojatou sociologickou teorii, která se přinejmenším potenciálně přibližuje k uchopení sociálního světa v jeho totalitě, což představuje jednu z určujících vlastností obecné teorie. Závěrečné oddíly článku odůvodňují tezi, že Bourdieu je soudobým klasikem díky tomu, že lépe než ostatní sociologové vyhovuje poptávce po obecných teoriích, jež nezmizela a stále hledá naplnění navzdory tomu, že od konce šedesátých let minulého století všechny sociální vědy včetně sociologie hluboce proměnila kritika tzv. velké teorie a univerzalistických modelů poznání.

Obecná sociologická teorie: několik rozlišení

Raewyn Connell ve své kritice západních nebo „severních“ sociálních teorií, které si nárokují univerzální platnost navzdory skutečnosti, že jsou produktem partikulárního prostředí globálních metropolitních center, zařazuje Bourdieuho sociologii mezi několik málo prototypických ukázek „obecné teorie“ a i tímto způsobem potvrzuje, že Bourdieu je v širším sociologickém povědomí považován za významného obecného teoretika. Connell chápe obecnou teorii jako druh teoretizování, které vytváří „široký obraz sociální reality“ a uvádí do oběhu pojmy a metody, jež neplatí jen pro jednu konkrétní společnost, místo a čas, ale „všude“ a „za všech podmínek“ (Connell, 2007, s. 28, 39–44). Toto volné a neformální vymezení není jako východisko pro další argumentaci dostatečné, ale užitečně upozorňuje na fakt, že chápání „obecné teorie“ není jednoduchá a jednoznačná záležitost.

Pro jemnější uchopení všech relevantních vlastností obecné teorie je na místě uvést několik rozlišení, která náležejí do oblasti základních epistemologických a metodologických úvah v sociálních vědách (srov. Sztompka, 1986, kap. 4; Turner, 2012, kap. 1). Pojmy, které tvoří základní stavební jednotky každé teorie,

zahrnují různé množství objektů nebo jevů, vyznačují se tedy rozdílnou mírou *pojmové obecnosti*. Např. pojem sociální skupina je obecnější než sociální třída a třída je obecnější než dominantní třída. Obecná teorie obsahuje velmi obecné pojmy a teoretická tvrzení (propozice), v nichž tyto pojmy figurují jako predikáty. Protože je však sociohistorické univerzum geograficky, historicky a kulturně diferencováno do mnoha různých společností a dalších útvarů, je vždy otázkou, pro které z nich daná teoretická tvrzení platí. U sociologických teorií není automaticky dáno, že jsou platné „všude“, „za všech podmínek“ (Connell, 2007, s. 28) a kdykoli. Tvrzení určité teorie o daném jevu mohou platit jen pro jednu konkrétní společnost, případně pro okruh společností stejného typu, často navíc jen v určitém historickém období, nebo naopak teorie může nabízet univerzální vysvětlující principy pro pochopení tohoto jevu kdekoli a kdykoli. Různé teorie je tedy možné srovnávat podle stupně jejich *obecnosti* nebo *univerzálnosti* ve smyslu rozsahu platnosti jejich tvrzení.

Avšak to, jak „široký obraz sociální reality“ (Connell, 2007, s. 28) daná teorie nabízí, není určeno jen tím, jak obecné jsou její pojmy a jak obecný má rozsah platnosti; s vysoce obecnými pojmy a tvrzeními pracují i teorie, které se týkají jen určitého jasně ohraničeného výseku reality (např. teorie sociálních hnutí nebo zájmových skupin). Míru „obecnosti“ teorie, pokud se jí rozumí velikost domény reality, o které teorie vypovídá (teorií „čeho“ teorie je), je proto vhodnější označovat jako *věcný záběr* (Sztompka, 1986, s. 109). Určitá sociologická teorie může vysvětlovat jeden dílčí sociální fenomén, soubor více fenoménů, celý určitý společenský segment či sféru nebo společnost jako celek.

Čtvrtá vlastnost, která je s představou obecné teorie neodmyslitelně spojená, je *abstraktnost*. Při abstrakci je rozhodujícím krokem „izolace“, neboli výběr některých vlastností, faktorů nebo proměnných z množiny všech, které u daného jevu přicházejí v úvahu, a odhlédnutí od všech ostatních (Swedberg, 2020, s. 272). Představa „obecné teorie“ tedy zahrnuje nejméně čtyři různé dimenze: obecnost pojmů tvořících teorii, obecnost neboli rozsah platnosti samotné teorie, její věcný záběr a její abstraktnost. Tyto vlastnosti spolu korelují, ale nejsou identické. Je potřebné mezi nimi rozlišovat, a v případě „obecné teorie“ tím spíše, že její chápání je často intuitivní a vágní a bere na sebe mnoho různých podob.

V metateoretickém diskurzu sociologie se běžně hovoří o několika základních typech teorie. Zavedené představě o obecné teorii nejlépe odpovídá typ *velké teorie* (*grand theory*). Jde o abstraktní teorii s pojmy vysokého stupně obecnosti, nárokem na širokou až univerzální platnost a maximálním věcným záběrem, která slovy Charlese Wrighta Millse, jenž svou kritikou tomuto termínu pomohl v sociologii zdomácnět, chce být „systematickou teorií podstaty člověka a společnosti“ (Mills, 1959/1968, s. 23). Další typy teorie jsou v sociologii známy díky Robertu K. Mertonovi: *empirická zobecnění* pouze shrnují pozorované vztahy mezi určitými proměnnými; naopak *sociologické teorie* jsou soustavy logicky propojených obecných proposic, z nichž vyplývají specifitější tvrzení popisující jednotlivé pravidelnosti nebo zákonitosti sociálního života; jak ovšem Merton neopomíjí hned zdůraznit, skutečné sociologické teorie podle uvedené definice téměř neexistují nebo jen ve velmi neúplném přiblížení (na tom se mnoho nezměnilo

ani 80 let poté, co se Merton nad tímto tématem zamýšlel) (Merton, 1968, s. 39; 149–153). Jako kompenzace za (dosud) neexistující obecnější sociologické teorie u Mertona vystupují *teorie středního dosahu* neboli teorie, které se nacházejí někde „uprostřed“ mezi popisem konkrétních fakt a událostí a velkou teorií a mohou být empiricky testovány (Merton, 1968, s. 39–40; srov. Turner, 2012, s. 20–21). Termín „střední dosah“ (*middle range*) v názvu těchto teorií znamená, že jejich předmětem jsou jasné vymezené typy nebo okruhy sociálních jevů nebo oblasti empirických dat (příklady: teorie referenčních skupin nebo rolového konfliktu, teorie demokratického míru) (Cartwright, 2020, s. 277; Merton, 1968, s. 39–40, 51), mají tedy podle naší terminologie střední věcný záběr. Hned je také na místě vysvětlit důvod pro tuto terminologickou odlišnost. Vyložil jej už Piotr Sztompka (1986, s. 109–110), podle nějž dosah u Mertona zahrnuje dvě odlišné věci: (1) okruh jevů, na které se teorie vztahuje, neboli její věcný záběr a (2) rozsah platnosti neboli to, co zde nazýváme obecností teorie. Proto v tomto článku „dosah“ není používán jako analytický koncept.

Mertonova naděje, že některé teorie středního dosahu se díky své konsolidaci, tedy postupnému empirickému potvrzování a rozšiřování, nakonec budou moci zbavit omezujícího přívlastku „střední“ a stanou se sociologickou teorií v plném slova smyslu, se nenaplnila (Merton, 1968, s. 51). Teorie středního dosahu jsou stále velmi rozšířené jak v sociálních, tak i přírodních vědách (Cartwright, 2020, s. 270). V metateoretických diskusích vedených v sociologii během posledních desetiletí tato koncepce zaznamenala největší ohlas ve směru analytické sociologie, kde – opět v návaznosti na Mertona – je široce sdílen názor, že vlastním předmětem teorií středního dosahu jsou sociální mechanismy (Boudon, 1991; Hedström a Swedberg, 1998, s. 6; srov. Merton, 1968, s. 43–45). Ty jsou chápány jako obecná vysvětlující schémata pro sociální jevy omezeného rozsahu, jež se mohou ve společnosti nacházet na mnoha různých místech (Hedström a Swedberg, 1998, s. 24).

„Obecná teorie“ může znamenat různé věci, ale obvykle to je teorie s „dlouhým dosahem“ ve smyslu vysoké obecnosti, věcného záběru a abstraktnosti, často i s univerzalistickými ambicemi, a tedy něco jiného než teorie středního dosahu. Jsou-li právě teorie středního dosahu v sociologii nejrozšířenější formou teorie, dá se očekávat, že podobnosti a rozdíly mezi Bourdieuho sociologií a tímto typem teorií mohou pomoci vysvětlit nemalou část jejího mimořádného vlivu.

Jakého typu je Bourdieuho teorie?

Na tvrzení, že Bourdieu patří k nejdůležitějším obecným teoretikům v současné sociologii, je něco paradoxního vzhledem k tomu, že on sám teorii v těch podobách, v jakých nejčastěji existuje, zásadně odmítal. Na konto akademické sociologické teorie, která se často uskutečňuje formou výkladu dějin teoretického myšlení a exegeze textů významných teoretiků, při jedné příležitosti sžíravě poznamenal: „Stav teoretické teorie lze pravděpodobně vysvětlit faktem, že tyto ne-sourodé a nepodstatné produkty jistého druhu akademického rychločtení, často

spojeného s užíváním stejně absurdních kategorií akademické klasifikace, mají účinek vymývání mozku.“ (Bourdieu a Krajs, 1991, s. 257–258) Neméně významným faktem je, že se zdráhal připustit třeba i to, že jeho stěžejní práce *Distinkce* předkládá nějakou obecnou teorii a že je „jednou z oněch teoretických knih, které si dělají nárok, že říkají všechno o všem a ve správném pořadí“ (Bourdieu, 1987/1990b, s. 119). Bylo by přirozeně naprostým omylem z těchto výroků vyvozovat, že teorie (či teoretizování ve smyslu Richarda Swedberga, 2012) není klíčovou součástí Bourdieuho sociologie a jeho způsobu práce. Je však třeba vyjasnit, co Bourdieu teorií rozumí a jakého druhu jeho teorie je.

Jeden z rozšířených názorů na Bourdieuho teorii je ten, že to je příklad *grand theory*. Výmluvnou formulaci našel i v české literatuře:³ „Rozumíme-li ‚velkou teorii‘ pokus o formulaci soustavy pojmů (pojmové sítě) a tvrzení (vysoké úrovně obecnosti), jež mohou vysvětlit velkou množinu sociálních jevů v různých časoprostorových kontextech, pak Bourdieu *skutečně jednu z velkých teorií vytváří*“, a to jako jeden z mála sociologů vůbec navíc úspěšně (Petrusek, 2000, s. 130; kurziva původní). Termín „velká“ je však v této souvislosti problematický už jen z důvodu prosté nekonzistence s Bourdieuho metateoretickými výroky. Abstraktní *grand theory*, jejímž ztělesněním mu (a nejen jemu) byl na prvním místě Talcott Parsons (Parsons, 1951),⁴ Bourdieu vytrvale odmítal a zesměšňoval jako produkt sterilní školské orientace na výklad textů spojené s odpovídající neschopností čímkoli přispět k lepšímu poznání empirické reality (Bourdieu, 1992/2010, s. 235, 2001/2004, s. 199; Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 161, 175).⁵

Znamená to, že byl autorem „teorií středního dosahu“? Stejně jako v případě velké teorie není obtížné najít v jeho textech výroky, jež takové zařazení jeho sociologie už předem vylučují. Mertonova koncepce je silně ovlivněná dobovým neopozitivismem, proti kterému Bourdieu rozhodně vystupoval (Bourdieu,

³ Jestliže je v tomto článku uvedeno jen málo odkazů na další české (nebo slovenské) publikace, pak je to proto, že metateoretického tématu Bourdieuho obecné teorie se domácí literatura prakticky nedotýká. Zatím nejčerstvější přehled recepce Bourdieuho díla v české a slovenské sociologii, včetně sociologické teorie, lze najít v kapitole Miroslava Dopity (2013).

⁴ Bourdieu opakovaně útočil proti „kapitolské trojici“ americké sociologie, do které vedle „velkého“ teoretika Parsonse a Mertona s jeho teoriemi středního dosahu řadil ještě Paula F. Lazarsfelda jakožto šampiona ateoretického „mikrofrenického“ empirismu (např. Bourdieu, 1987/1990b, s. 19, 2001/2004, s. 18). V případě Mertona však svůj negativní soud později revidoval, a právem, protože věcná podobnost mezi sociologií obou autorů je v řadě ohledů velmi silná (Bourdieu, 2001/2004, s. 12–13).

⁵ Ojedinělou (možná ironickou?) výjimkou je předmluva ke knize *Úvod do reflexivní sociologie*, kde Bourdieu překvapivě připouští, že rozhovory s americkými studenty, které tvoří část jejího materiálu, mu pomohly překonat „kvazipozitivistické odmítání“ velké teorie, pojednávající o velkých teoretických a epistemologických problémech (Bourdieu a Wacquant, 1992, s. viii). Tento čtenářsky přístupný úvod do Bourdieuho sociologie pro americké akademické publikum je však netypický tím, že v něm Bourdieu byl položenými otázkami a také vlastním záměrem představit svoje myšlení v co nejširším intelektuálním kontextu nucen k velkým teoriím jiných autorů zaujmout stanovisko.

1987/1990b, s. 37). Hledání „zákonitostí středního dosahu“ je podle něj neopozitivistickým omylem, který vychází z opomenutí skutečnosti, že vědecké poznání netvoří jednotlivé dílčí zákony, ale systémy zákonů, jež je možné testovat pouze jako celek (Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 96). Není bez významu, že podobně negativní je i pohled z druhé strany, tedy od zastánců teorií středního dosahu na Bourdieuho sociologii. Představitelé analytické sociologie mu vytýkají, že dává špatný příklad nedostatečně jasného a přesného myšlení (např. Hedström, 2005, s. 4), a dokonce že vytváří velkou obecnou teorii, která je sice plná intuitivně rozpoznávaných sociálních mechanismů, ale není schopná je analyzovat (van den Berg, 1998).

Jestliže Bourdieuho teorie není ani „velká“, ani „středního dosahu“, jaká tedy je? Odpovědí, která po Mertonovi šalamounsky opakuje jeho trik s nalezením středního členu mezi dvěma krajními typy, aby Mertona překonala, by mohlo být, že „něco mezi“. Vyložit přesněji, v jakém rozsahu a smyslu je Bourdieuho teorie obecná, však bude možné až na základě analýzy jeho epistemologických premis a samotné jeho teorie.

Epistemologická východiska: antipozitivistický konstruktivismus

Bourdieuho sociologie vychází z epistemologických a metodologických předpokladů, které jsou značně odlišné od východisek, na kterých stojí mainstream mezinárodní empirické sociologie (neopozitivismus). Není vůbec samozřejmostí, že sociologie hendikepovaná tímto značně specifickým intelektuálním zázemím získala tak neobyčejný vliv i v mainstreamové sociologii. Na druhou stranu právě z tohoto zázemí mohl Bourdieu získat myšlenkové podněty potřebné pro takové pojetí teorie, které mu umožnilo vyhnout se úskalím abstraktních teorií i empirismu.

Ne vždy je v sekundární literatuře dostatečně zdůrazňováno, že jedním z podstatných zdrojů Bourdieuho sociologie je francouzská tradice historické epistemologie, spojovaná s filozofy vědy Alexandrem Koyré, Gastonem Bachelardem a Georgesem Canguilhemem. Tato škola je dobře známá v historii a filosofii vědy, ale v sociologii mimo Francii velmi málo. Pro Bourdieuho byla spolu s fenomenologií tím nejdůležitějším, čím jej vybavilo jeho filosofické vzdělání (Joly, 2018/2022, s. 23; Bourdieu, 2004/2012, s. 20–22).

Základní myšlenky této vyhraněně antipozitivistické školy určují obsah metodologického pojednání-čítanky *Řemeslo sociologa: Epistemologické předznamenání*, v němž Bourdieu a jeho dva spoluautoři, Jean-Claude Chamboredon a Jean-Claude Passeron, vyložili zásady svého programu teoreticky podložené empirické sociologie (Bourdieu et al., 1968/1991). Význam knihy lze v kontextu dobové francouzské sociologie lépe docenit na pozadí rostoucího vlivu neopozitivistické sociologie amerického původu, již ve Francii šedesátých let úspěšně prosazoval agilní rakousko-americký sociolog Paul F. Lazarsfeld ve spolupráci s místními spojenci, jakými byli Jean Stoetzel nebo Raymond Boudon. Tato skupina přirozeně usilovala o to, aby jejich paradigma sociologie ve francouzské půdě co nejdří-

ve zapustilo kořeny, a proto začala v polovině šedesátých let vydávat třídílnou metodologickou příručku souborně nazvanou *Methody sociologie*, v níž se americké příspěvky doplňovaly s příspěvky francouzských autorů, včetně úryvků ze starších prací Émila Durkheima a členů jeho školy. První díl vyšel v roce 1965 pod názvem *Slovník sociálních věd: pojmy a indexy* (Boudon a Lazarsfeld, 1965; viz Bourdieu 2004/2012, s. 72–74; v češtině k tomu Jeřábek, 2022, s. 246–250). O pár let později vydaná příručka Bourdieuho et al. *Řemeslo sociologa* tomuto vlivu kontrovala odlišným epistemologickým a metodologickým pojetím, které se rovněž mohlo vykázat ukotvením ve francouzské intelektuální tradici, zahrnující nejen pozitivismus, ale i přístupy vůči pozitivismu odmítavé (jako právě historickou epistemologii). Bylo paradoxní, ale nevyhnutelné, že obě strany vycházely od zakladatele francouzské vědecké sociologie Durkheima, každá však byla při osvojování tohoto dědictví, jehož hlavními znaky jsou ontologický holismus a epistemologický empirismus, vybíravá a věrnost mu zachovávala jen částečně. Zatímco boudonovská skupina Durkheimův empirismus spojovala se svým individualismem, Bourdieu, Chamboredon a Passeron zase navázali na durkheimovský holismus (včetně konceptu kolektivních představ a klasifikací), ale v rozhodně antiempiristickém duchu.

Ve zkratce řečeno, základními předpoklady sociologického poznání představenými v *Řemeslu sociologa* jsou:

1. *epistemický zlom (neboli ruptura)*: výzkumník se musí zbavit závislosti na predsudečných představách („prekonceptcích“), obvyklých způsobech nazírání na předměty usazených ve zdravém rozumu společnosti i vědeckého světa;

2. *konstrukce objektu*: vědecké poznání je „konstrukce“ výzkumného objektu za pomoci teoretických pojmů, hypotéz a výzkumných nástrojů. V protikladu k empirismu a pozitivismu platí, že vědecké poznávání není registrace či pouhé zrcadlení objektivně dané reality;

3. *aplikovaný racionalismus*: věda usiluje o dva protikladné cíle zároveň: věrnost realitě a logickou koherenci, nebo také reflektovanou zkušenost a racionální invenci, proto neustále kolísá a snaží se ubírat střední cestou mezi realismem a čistým racionalismem (idealismem), stejně jako mezi dalšími „epistemologickými dvojicemi“, jak Bourdieu po Bachelardově vzoru označuje dobře známé dualismy vědeckého poznání (pozitivismus vs. intuicionismus, ateoretický empirismus vs. teorie či sociální filosofie bez empirického základu, objektivismus vs. subjektivismus a další), které pokládá za falešné. Tímto kolísavým pohybem „věda zjednodušuje realitu a komplikuje rozum“ (Bachelard, 1934/2018, s. 55). Aplikovaný racionalismus sám sebe neustále koriguje na základě zkušenosti (Bourdieu et al., 1968/1991; Bourdieu a Krais, 1991, s. 248–252).

Bourdieu se těchto epistemologických předpokladů držel beze změn po celou dobu své vědecké dráhy, což může být překvapivé vzhledem k rychlosti, s jakou se ve světové sociologii střídaly trendy a módy. Pro Bourdieuho pojetí teorie i pro jeho výzkumnou metodologii z nich vyplývají různé důsledky, z nichž je v souvislosti s povahou Bourdieuho obecné sociologické teorie jeden zvlášť významný.

Hlavní metodou Bourdieuho sociologické analýzy je *teoretická indukce* neboli zobecňování z konkrétního případu.⁶ Na základě zkoumání jednoho objektu lze podle Bourdieuho zkonstruovat model, který vysvětluje jeho fungování a současně pomáhá porozumět dalším případům, jež jsou jinými variantami téhož objektu. Ani sebevětší počet pokusů nebo pozorování nemusí vést k novému poznání, důležitější je jeden vhodný objekt zkonstruovat tak, aby se podařilo odhalit invariantní mechanismus v jeho jádru.

Sociologie je umění myslet fenomenálně odlišné věci jako podobné v jejich struktuře a fungování a přenášet to, co bylo zjištěno ve vztahu k jednomu konstruovanému objektu ..., na celou řadu nových objektů ... Tento druh teoretické indukce ... umožňuje zevšeobecňovat na základě hypotézy o formální invarianci uvnitř materiální variance. (Bourdieu, 1987/1990b, s. 191–192; také Bourdieu a Krais, 1991, s. 255)

Řečeno jinak, jednotlivý případ, třeba jedno konkrétní pole v konkrétní společnosti, analyzovaný do dostatečné hloubky a s dostatečnou teoretickou invencí, představuje „zvláštní případ možného“ (Bachelard, 1934/2018, s. 87, překlad upraven), v němž lze najít obecné, nebo dokonce univerzálně platné vlastnosti a zákonitosti všech polí. Odtud lze pokročit k neméně důležitému závěru, že u Bourdieuho obecné a zvláštní odpovídají dvěma komplementárním náhledům na stejný předmět na dvou rozdílných rovinách abstrakce, protože tím, co je obecné či univerzální, jsou abstraktní vlastnosti a vztahy mezi prvky (strukturální „invarianty“), které jsou v předmětu vždy přítomny ve své konkrétnosti (k tomu např. Bourdieu, 1987/1990b, s. 111, 1994/1998a, s. 10). Abstraktní struktura konkrétní jev vysvětluje, ale nevyčerpává. Pak dává smysl Bourdieuho jen zdánlivě lehkavý výrok, že má v oblibě vědecké práce, v nichž je teorie „všude a nikde“ (Bourdieu, 1992/2010, s. 236); teorie je neoddělitelnou součástí každé analýzy, nemůže však sama generovat nebo nahrazovat empirická zjištění.

Teorie jako habitus a jako soubor tvrzení

Na základě právě vysloveného závěru by nemělo překvapovat, že Bourdieuho sociologická teorie nikdy nezískala podobu kodifikovaného a formalizovaného systému, ale je kontinuálně a často repetitivně formulována, rozvíjena a upřesňována ve všech částech jeho díla. Takový způsob tvoření teorie s sebou nutně nese určitou míru nepřehlednosti, v jejímž důsledku není jasné, teorii čeho Bourdieuho dílo vlastně představuje. Odpověď na tuto otázku se snaží nabídnout přehled jeho prací uspořádaný podle jejich věcného záběru, který tvoří těžiště druhé poloviny tohoto článku. V Bourdieuho sociologii je však možné najít také některé „obecné sociologické modely“ (Heilbron, 2011, s. 182) neboli teorie vyšší

⁶ Bourdieuho teoretická indukce vykazuje některé nápadné podobnosti s koncepcí *analytické indukce* podle Floriana Znanieckého. O obou platí, že „zobecňují abstrahováním“ podstatných rysů z jednotlivých případů (Znaniecki, 1934, s. 251).

úrovně obecnosti, které byly vytvořeny jako nástroje pro analýzu sociálního života v celém jeho rozsahu z příslušného určujícího hlediska. Bourdieu mluví o teorii praktik (např. Bourdieu, 1972/1977), obecné teorii či vědě o ekonomii praktik (Bourdieu, 1972/1977, s. 177; Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 118), obecné teorii polí (Bourdieu, 2015/2019b, s. 243, 2022b) nebo teorii symbolické moci a symbolického násilí (Bourdieu, 1972/1977, s. 159; Bourdieu a Passeron, 1970/1977). Téměř nekonečná výkladová literatura pak přidává například obecnou teorii sociální reprodukce, obecnou teorii sociálního prostoru nebo obecnou teorii kultury.⁷ Každé z takových navzájem se překrývajících teoretických schémat představuje podstatné téma analýzy Bourdieuho myšlení, avšak teoretický obsah jeho sociologie nejlépe charakterizují dvě nejobecnější z nich (a rovněž se překrývající), teorie praktik a teorie polí. Jedna i druhá se v následujícím výkladu budou stále znovu objevovat jako obecné teoretické modely, které Bourdieu používá při zkoumání jakékoli věcné oblasti.

Nyní je však třeba vrátit se ke specifickým Bourdieuho epistemologie a podívat se na to, jak určují povahu jeho sociologické teorie. Podstatný je způsob, jakým Bourdieu teorii jako takovou chápe. Na jednu stranu teorie považuje za schémata vnímání a jednání, která sociolog či socioložka uplatňuje při provádění výzkumu, programy řídící jeho či její výzkumnou praxi, jeho či její dispozice k vědecké práci neboli vědecký habitus (Bourdieu, 2015/2019b, s. 4–8; Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 161).⁸ I z tohoto předpokladu vyplývá už známý závěr, že teorie se dají tvořit a rozvíjet jenom při výzkumu, jsou jeho produktem, protože jsou současně jeho nástrojem. Teorie, které jsou pouze abstraktní a formální, a teorie mající podobu metadiskurzu o jiných teoriích jsou podle Bourdieu bezcenné. Na druhou stranu Bourdieu o teorii mluví také v obvyklejším smyslu jako o souboru propozic, tvrzení o světě. O takto chápané teorii u něj platí, že konfrontace s novými empirickými daty, pokud nenastane krajní případ, který vyžaduje, aby byla zamítnuta, vede k její diferencovanější a specifičtější formulaci, empirický test na nových datech teorii zpřesňuje. To se vzhledem ke vztahu komplementarity, v němž se v teoretické indukci nacházejí obecné a zvláštní, dá popsat, jak to Bourdieu příležitostně dělá (Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 77), také tak, že empirický test pomáhá sociologům stanovit, v jakých ohledech a za jakých podmínek má teorie obecnou platnost.

Mezi těmito dvěma pojetími teorie, která je možné nazvat dispoziční a propoziční, zdánlivě existuje mezera.⁹ Vědecká tvrzení o světě mohou být pravdivá

⁷ „Obecnou teorii kultury“ (nikdy nepublikovanou) se ve svých vědeckých začátcích údajně pokusil rozvrhnout i sám Bourdieu (1982/2014a, s. 7).

⁸ Spojení vědeckého poznání s habitem výzkumníka znamená, že není snadné naplnit popperovské kritérium falzifikovatelnosti (Dubet, 2007, s. 251). Výzkumníci s různými habitu mohou rozhodující fakta konstruovat odlišně.

⁹ Ve svém výkladu teorie jako habitu u Bourdieuho rozlišuje Rogers Brubaker praktické či dispoziční versus logické či propoziční pojetí teorie. Druhé pojetí se nabízí pro teoretický neboli logocentrický způsob čtení teorie, zatímco první pojetí je vlastní čtení sociologickému (Brubaker, 1993, s. 212–217).

nebo nepravdivá bez ohledu na to, zda jsou nebo nejsou výsledkem působení určité dispozice tvořící součást nějakého výzkumného habitu. Takový pohled na věc je však v Bourdieuho pojetí intelektualistickým omylem. Teorie nepřebývají jako abstraktní propozice v mysli nebo v popperovském světě 3, ale mají existenci jako vtělené poznání, jehož konkrétní jedinci nabývají v praktickém výzkumném jednání (Bourdieu, 1979/1984, s. 228, 2016/2021, s. 218–219, 1997/2023a, s. 162). Dá se tedy říci, že v Bourdieuho pojetí jsou kognitivní schémata, která jsou nebo se stávají součástí habitu, primární a propozice, jež vznikají aplikací schémat na určitý předmět, sekundární.¹⁰

Stejnému chápání přirozeně neuniká ani Bourdieuho vlastní teorie. Také ona je, jak ukazuje Johan Heilbron, neoddělitelně propletená s praxí. Bourdieuho teorie sociálních praktik, jejímž jádrem je obecný sociologický model, ve kterém jsou uvedeny do funkčního spojení základní pojmy praxe/praktiky, pole, kapitál a habitus,¹¹ je podle Heilbrona sama produktem Bourdieuho specifické výzkumné praxe, jejíž podobu do značné míry určily první výzkumy uskutečněné na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století v Alžírsku. Hlavními rysy této praxe jsou kolektivní způsob provádění výzkumu a velká rozmanitost výzkumných předmětů, výzkumných metod a disciplinárních rámců. Díky postupu, jež Heilbron označuje jako *střídání domén*, se Bourdieuho teorie vyvíjí od menší k větší obecnosti a širšímu věcnému záběru: obecné pojmy a propozice zavedené nebo vyzkoušené při výzkumu jednoho určitého předmětu jsou opět použity při výzkumu předmětu jiného, čímž se v neustálém kontaktu s empirickou realitou dále zobecňují a zároveň upřesňují (Heilbron, 2011, s. 182–183, 200–202). Poznávající schémata tvořící teoretický habitus jsou adaptována tak, aby vyhovovala stále většímu počtu případů a současně zohledňovala jejich specifika, kterých při rostoucím počtu případů také přibývá.

Bourdieuho „obecná teorie“

Bylo by však omylem očekávat, že tímto postupem bourdieuovská teorie dříve nebo později dospěje k nejvyšší obecnosti (v rámci jedné společnosti nebo typu společnosti), nebo dokonce univerzálnosti (napříč různými typy společností a historickými epochami) svých pojmů a tvrzení ve smyslu, který je terčem výše připomenuté kritiky R. Connell (2007). Chápání obecného poznání je u Bourdieuho spojeno s tím, jak se vypořádá s vlivem strukturalismu. Zatímco v neopozitivistickém pojetí obecná tvrzení zjednodušeně řečeno shrnují stejná empirická pozorování v každém z různých případů nebo kontextů, ve strukturalismu je tím, co je obecné nebo univerzální, abstraktní struktura objektivních vztahů

¹⁰ Viz také Bourdieuho poznámka, že práce s pojmy je vědecky přínosnější než práce na pojmech (Bourdieu, 2015/2019b, s. 4).

¹¹ V české literatuře tento model výstižně představili Růžička a Vašát (2011).

mezi prvky, která plní funkci neměnného generativního i výkladového principu vůči konkrétním případům, v nichž se uskutečňuje a projevuje v podobách, jež mohou být empiricky stejné i odlišné. Kritici strukturalismu však odůvodněně namítají, že představa struktury projevující se ve svých empirických manifestacích je představou metafyzické povahy a jako taková je neslučitelná s vědeckým přístupem (Kilminster, 1998, s. 74–77). I pro Bourdieuho je metafyzika struktury nepřijatelná. Strukturalistickou složku své metodologie oslabuje tím, že ji nepoužívá jako univerzální výkladový rámec, ale jako prostředek postupného poznávání jednotlivých případů, které se opírá o empirické metody. To ovšem není bez rizika občasného rozporu mezi sebeomezujícím se výzkumným postupem a univerzalistickou dikcí. Například ve svém úvodu do čteny *Distinkce* pro japonské čtenáře Bourdieu tvrdí, že hlubokým rozborem jednoho partikulárního případu (francouzského sociálního prostoru v sedmdesátých letech minulého století) byl schopen odhalit invariantní strukturu sociálních prostorů, která je univerzálně platná, a tedy platná i pro Japonsko. Zároveň však uznává, že jeho model nelze na japonskou společnost aplikovat přímo a mechanicky, ale pouze na základě výzkumu, který povede k odhalení rozdílů ve formách, v jakých jsou invariantní prvky empiricky přítomné (Bourdieu, 1994/1998a, s. 10, 20–21). Podobně analýza francouzského akademického pole v osmdesátých letech minulého století představená v knize *Homo academicus* podle Bourdieuho odhaluje některé univerzální zákony řídící fungování všech polí, čtenáři však tento model musí na akademická pole v jiných zemích transponovat za pomoci homologického uvažování (Bourdieu, 1984/1988; Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 75). Pojetí obecného poznání je u Bourdieuho sebeomezující, vždy jde o zobecňující hypotézy vyvozené ze studia určitých konkrétních případů, které podléhají empirické revizi na základě každého dalšího zvláštního případu.

Vzájemná závislost a komplementarita mezi obecným a zvláštním se jasně vyjevuje v Bourdieuho teorii polí. Proces vytváření této teorie má za cíl překonat obvyklý protiklad mezi zvláštním případem a obecnými pojmy: každý případ pole je třeba chápat „v jeho co nejkonkrétnější jedinečnosti“ a přitom postihnout „invariantní vlastnosti všech polí“, to však současně se specifickým tvarem, „který na sebe v každém poli berou obecné mechanismy i systém konceptů..., jichž je použito pro jeho popis“ (Bourdieu, 1992/2010, s. 243–244, překlad upraven autorem). Poznání zvláštního případu přináší v souladu s logikou teoretické indukce lepší poznání invariantních obecných prvků (vlastností, vztahů, mechanismů, zákonitostí), které v něm jsou přítomny, tyto prvky se ale v případě neukazují ve své čisté formě, která je pouze výsledkem teoretické abstrakce, ale ve zkrácení daném specifickými vlastnostmi tohoto pole.

Nyní už je jasnější, proč teorie u Bourdieuho není ani velkou teorií, ani teorií středního dosahu, ale něčím „mezi“. Každá jeho teorie je na začátku teorií určitého dílčího předmětu, který je lokálně i historicky určený (např. intelektuální pole ve Francii šedesátých let 20. století: Bourdieu, 1966/1969), její věcný záběr je tedy omezený. Sociolog ve výzkumném procesu vytváří a ověřuje pojmy a tvrzení různě vysokého stupně obecnosti i abstraktnosti, avšak zkoumání konkrétního

předmětu vylučuje převahu vysoce obecných a abstraktních pojmů a tvrzení, které jsou typické pro *grand theory*. To platí i pro obecný teoretický model sociálních praktik (*habitus*–kapitál–pole), který je často v různých učebnicích a příručkách vykládán *in abstracto*, ale v Bourdieuho textech byl postupně konsolidován a kodifikován vždy ve spojení s analýzami konkrétních praktik v konkrétních polích. Rozvoj teorie je u Bourdieuho spojen především s neustálým rozšiřováním věcného záběru. Je tomu tak z toho důvodu, že teoretický *habitus* se vyznačuje schopností analogicky aplikovat kognitivní schémata na stále další a další předměty (tedy „střídat domény“), porovnávat jednotlivé předměty mezi sebou a nacházet mezi nimi strukturální homologie (např. po intelektuálních poli následovalo náboženské pole: Bourdieu, 1971/1991a; a poté vědecké pole: Bourdieu, 1975; Bourdieu in Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 233–234). S rozšiřujícím se věcným záběrem se některé pojmy a tvrzení mohou stát obecnějšími, současně se však zpřesňují a specifikují pro nově zahrnutý výzkumný předmět. Jak trefně podotýká Heilbron, Bourdieuho nelze zařadit ani mezi sociologické generalisty, ani mezi specialisty (Heilbron, 2011, s. 202). Proto je nálepka „obecná teorie“ pro Bourdieuho teorii nepřesná a zavádějící, stále však vystihuje její povahu lépe než jiná označení, která se nabízejí, jako třeba „poloobecná teorie“ nebo „teorie širokého dosahu“, jež lépe odrážejí některé její aspekty, ale jako celkové charakteristiky jsou rovněž nepřesné.¹²

Svým primárním zaměřením na konkrétní empiricky zkoumané oblasti sociálního života a typy sociálních jevů se Bourdieuho teorie podobá teoriím středního dosahu. Podobnost s nimi potvrzuje i fakt, že mnohé Bourdieuho dílčí teoretické konstrukce včetně klíčového pojmu *habitu* se dají chápat jako sociální mechanismy a Bourdieu tak řadu z nich i označuje (např. Bourdieu, 1979/1984, s. 102, 142, 164; také Wacquant in Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 18). Od těchto teorií, které mají spíše sklon se proměňovat na empirické generalizace o úzce vymezených předmětech (Turner, 2012, s. 29), se ale naopak liší svým postupným směřováním k širokému věcnému záběru a vyšší, byť stále omezené obecnosti. Výhody teorií středního dosahu (blízkost empirické realitě, přiměřenou složitost) v sobě spojuje s výrazně širším věcným záběrem a schopností udržovat rovnováhu mezi obecnou a zvláštní úrovní analýzy. Právě v těchto vlastnostech je možné vidět rozhodující přednost Bourdieuho obecné teorie oproti teoriím středního dosahu, a tím také jednu z důležitých intelektuálních příčin silného a trvalého mezinárodního vlivu bourdieuovské sociologie.

¹² Výstižnějším názvem by mohlo být „kontextově citlivá obecná teorie“, ale toto označení už je obsazeno. O „kontextově citlivých velkých teoriích“ mluvil v souvislosti se specifikou skupinou teorií – historické komparativní sociologii – Nicos Mouzelis (2008, s. 220).

Obecná teorie sociálního světa: celek Bourdieuho sociologie¹³

V Bourdieuho velmi rozsáhlém díle se nachází jen minimum prací, které by se daly považovat za příklady „čisté“ teorie.¹⁴ Určitá odpověď na otázku, kde v něm hledat teorii, nebo dokonce obecnou teorii, však vyplývá z předchozího výkladu. Protože žádný empirický výzkum nemůže být bez teorie a žádná teorie bez výzkumu, empirická a teoretická práce se od sebe nedá oddělit. Potom nemá smysl uplatňovat obvyklé rozlišení mezi empirickými studiemi o jednotlivých výzkumných předmětech a zobecňujícím teoretickým pojednáním, které obsahuje cosi jako „skutečnou“ teorii. Jak už bylo zdůrazněno výše, teorie se v jeho díle nachází všude. Bourdieuho sociologickou teorii v její úplné podobě je možné poznat teprve z celku jeho díla. Proto tato část článku podává přehled Bourdieuho knižní produkce¹⁵ zaměřený tak, aby z něj vyšla najevo vlastnost, která jeho teorii spolehlivě odlišuje od libovolné teorie středního dosahu: Bourdieuho sociologie nenabízí jen teorii některých typů sociálních jevů nebo poměrně úzce vymezených sociálních sfér, ale představuje „vědu o sociálním světě“, či spíše obecnou teorii sociálního světa jako takového (Bourdieu, 1980/1990a, s. 43, 1997/2023a, s. 14, 140; srov. Pinto, 1998). Tato teorie svým celkovým věcným záběrem daleko přesahuje měřítko běžná u teorií středního dosahu, a třebaže by bylo přehnané mluvit o tom, že postihuje sociální svět v jeho totalitě, dá se chápat jako velmi pokročilý projekt takové všeobecné teorie, navíc projekt, který disponuje vlastními nástroji pro svoje další pokračování.

Korpus Bourdieuho prací by bylo možné smysluplně seřadit podle ústředních pojmů, které v daném textu mají větší váhu oproti jiným pojmům, takové uspořádání by však neukazovalo, jak rozsáhlou obecnou teorii (s jak širokým věcným záběrem) Bourdieu během let vytvořil. Lepší, i když jen hrubé věcné vodítko poskytuje M. Fournier, který v Bourdieuově díle rozlišuje tři velké oblasti zkoumání:

1) *teorii jednání* (klíčové pojmy: praxe/praktiky, habitus, kapitál, strategie), jejíž utváření začíná ve výzkumech kabylské společnosti a vrcholí formulací teorie praktik;

¹³ Zde uváděné názvy Bourdieuho prací jsou (1) v těch nemnoha případech, kdy existují české překlady, stejné jako názvy těchto překladů, (2) v ostatních případech přeloženy autorem článku. Užitečné srovnání různých variant názvů Bourdieuho prací v češtině a slovenštině poskytuje Miroslav Tížik (2013, příloha 2, s. 300–310).

¹⁴ Čistě teoretické jsou na první pohled dvě pozdní práce z devadesátých let, *Teorie jednání* a *Pascalovské meditace* (Bourdieu, 1994/1998a, 1997/2023a). Tyto knihy však spíše přinášejí nové formulace, shrnutí a aplikace dřívějších teoretických tvrzení, která vycházela z empirických výzkumů. Sociologicky zajímavá je skutečnost, že právě tyto dvě práce byly na rozdíl od naprosté většiny těch přímo empiricky podložených přeloženy do češtiny.

¹⁵ V této souvislosti je vhodné připomenout první český přehled díla Pierra Bourdieuho, který vyšel v polovině osmdesátých let ve slovenském časopise *Sociológia* a jehož autorem je český filosof Petr Horák. Tento průkopnický článek, který se ve výkladu Bourdieuho teorie opírá o trojici pojmů praxe–struktura–habitus, si dodnes uchovává svou odbornou hodnotu, včetně korektního vymezení Bourdieuho poměru k marxismu (Horák, 1986).

2) *teorii sociologického poznání* (klíčové pojmy: epistemologický zlom, objektivace, reflexivita), kdy Bourdieu souběžně s vyjasňováním epistemologických předpokladů sociálních věd rozvíjí svou reflexivní „sociologii sociologie“ jako východisko pro veškerou sociologickou práci;

3) *teorii společnosti* (klíčové pojmy: pole, nadvláda, reprodukce, symbolické násilí), počínající se u výzkumu kulturní a vzdělanostní reprodukce a pokračující přes zkoumání polí kulturní produkce až k analýzám státu a systému vztahů mezi poli (podle Fournier, 2002, s. 581, 2022, s. 49–50).

Následující přehled Bourdieuho díla se z prostorových důvodů omezuje skoro výhradně na knižní práce, i to ale bohatě stačí k prokázání jeho mimořádně širokého věcného záběru. Nemělo by však zůstat nevysloveno varování, že zařazení publikací do příslušných rubrik je založeno na analytické redukci jejich obsahu na hlavní věcnou oblast, které se týkají, a je tedy do určité míry nepřesné, protože *jednání, poznání a společnost* nejsou v sociologické teorii disjunktní kategorie. Základní pojmy a tvrzení Bourdieuovy teorie se různou měrou uplatňují ve všech třech oblastech a jednotlivé výzkumné předměty, osamostatněné pro potřeby zvláštních zkoumání, jsou v sociálním světě mnoha způsoby propojené. Zařazení některých publikací může vyvolat otázky, ale tím se jen potvrzuje fakt věcné provázanosti celého Bourdieuho díla, který je v tomto přehledu narušen pouze z nezbytnosti.

Pokus o synopsis Bourdieuho sociologie může svádět k domněnce, že je motivován záměrem ukázat ji jako „systém“, odhalit její celkovou architekturu a do ní vepsanou vnitřní logiku. Takové očekávání se však zakládá na mylném předpokladu, že Bourdieu je autorem velké teorie. On sám v návaznosti na Bachelarda dává před „architektonickým rozumem“ velkých teorií přednost „polemickému rozumu“ vědy, jehož podstatou je rektifikace poznání na základě neustálé kritiky (Bourdieu et al., 1968/1991, s. 27–28). Celek jeho díla není expozicí abstraktního myšlenkového systému, ale výsledkem dlouhodobého úsilí, postupujícího po malých nebo větších krocích, o empiricky založené poznání sociálního světa, v němž prvky obecné teorie plní funkci nástrojů, ne vlastního cíle.

Teorie praktik/praxe nebo také teorie jednání

Tato teoretická linie nejprve směřuje od sociálněantropologických výzkumů ka-bylské společnosti a Bourdieuho rodného Béarnu z přelomu padesátých a šedesátých let k teorii sociálních praktik (původně nazývané „praxeologická teorie“), jejíž první zralá podoba se ustavuje na počátku sedmdesátých let minulého století (Bourdieu, 1972/1977). Klíčové jsou pro ni pojmy činitel („agent“), habitus, kapitál a strategie. Pojem pole původně v této teorii nefiguroval nebo měl jen okrajové místo, teprve během sedmdesátých let Bourdieu ranou teorii praktik spojil se souběžně vytvářenou teorií pole (viz okruhy „aréna polí kulturní produkce“ a „aréna mocenského pole, politického pole, byrokratického pole a státu“ níže) do definitivní teorie praktik, jejímž jádrem je obecný teoretický model opírající se o trojici pojmů habitus, kapitál a pole (Bourdieu, 1979/1984, 1980/1990a; Heilbron, 2011, s. 182, 202).

Linii teorie praktik tvoří (a) řada publikací věnovaných sociálním a kulturním proměnám alžírské společnosti v době války za nezávislost, do níž patří knihy *Sociologie Alžírsko*, *Práce a pracující v Alžírsku* (v ní obsažená Bourdieuho kapitola byla později znovu vydána v publikaci *Alžírsko 1960*) a *Vykořenění: krize tradičního zemědělství v Alžírsku* (Bourdieu, 1958/1962b, 1963/1979; Bourdieu et al., 1963; Bourdieu a Sayad, 1964/2020);¹⁶

b) řada studií o sociálních proměnách agrární společnosti v Bourdieuho rodném regionu Béarn, začínající článkem o příčinách nedobrovolného „singlovství“ místních rolníků (Bourdieu, 1962a) a na konci Bourdieuho života shrnutá v knize *Ples svobodných mláďenců* (Bourdieu, 2002/2008).

c) Jak předjímá úvodní odstavec této části, vrcholy v genezi teorie praktik jsou dvě *opera magna* vycházející ze zpracování antropologických výzkumů v Alžírsku a Béarnu: pravděpodobně nejpřelomovější Bourdieuho teoretický spis *Nástin teorie praxe* (Bourdieu, 1972/1977), který formuluje ranou teorii praktik, a rozsáhlé dílo antropologické teorie a epistemologie *Praktický smysl* (do angličtiny přeloženo jako *Logika praxe*) (Bourdieu, 1980/1990a), které spolu s *Distinkcí* (1979/1984) (viz část „aréna každodenní lidské činnosti, spotřeby legitimní i populární kultury a s nimi spojené reprodukce nadvlády prostřednictvím vzdělávacích a kulturních institucí“) poprvé představuje teorii praktik v její zobecněné podobě. Některá upřesnění a analytické aplikace obecné teorie praktik jsou vloženy v knize *Teorie jednání* (ve francouzském originále výstižněji pojmenované *Praktické důvody*). Podobně zaměřená je závěrečná rekapitulace Bourdieuho myšlení *Pascalovské meditace*, v nich je však navíc pozornost věnována kritice sociologického poznání a filosoficko-antropologickým předpokladům jeho sociologie (Bourdieu, 1994/1998a, 1997/2023a). Ve všech těchto pracích Bourdieu analyzuje mimo jiné ekonomické praktiky, včetně směny a daru, a právě jimi se zabývají také přednášky z *Ekonomické antropologie* z let 1992–1993 (Bourdieu, 2017b). Konečně je možné do stejné skupiny vzhledem k zaměření na praktiky zařadit také Bourdieuho analýzy užívání jazyka a řečového jednání uveřejněné v knize *Co se chce říct mluvením: Ekonomie jazykové směny* (Bourdieu, 1982/2014a).

Teorie sociologického poznání

Bourdieuho epistemologie a teorie sociologického poznání vychází z kritické recepce soudobé epistemologie a filosofie sociálních věd, ale nadto získává velmi originální rysy využitím obecného modelu teorie sociálních praktik jako konceptuálního rámce, ve kterém jsou poznávání a výzkum uchopeny sociologickým způsobem. Na obě její stránky už ostatně upozornil předchozí výklad. Sociologická teorie poznání není pouhou aplikací teoretického modelu praktik na jednu z mnoha potenciálně vhodných oblastí, ale už od šedesátých let a s postupem času stále více je sama podstatnou složkou Bourdieuho sociologické praxe.

¹⁶ Bourdieuho výzkumy v Alžírsku, jeho poměr k berberskému emancipačnímu hnutí a jeho vztahy s alžírskými intelektuály přibližuje Tereza Hyánková (2013).

Tato linie Bourdieuho teorie vede od epistemologických úvah z šedesátých let, motivovaných snahou překonat vliv neopozitivistického empirismu, přes projekty teoretické sebereflexe a objektivace sociologa i sociologie uvnitř polí kulturní produkce ze sedmdesátých a osmdesátých let až po devadesátá léta, kdy se termínem pro tento ústřední teoretický a metodologický zájem Bourdieuho uvažování stala reflexivita. Významnými příspěvky k reflexivní analýze sociologického a antropologického poznání jsou už dříve citované práce o teorii praktik, *Nástin teorie praxe* a *Praktický smysl* (Bourdieu, 1972/1977, 1980/1990a). Dále do této řady náleží metodologický manifest *Řemeslo sociologa: Epistemologické předznamenání* (Bourdieu et al., 1968/1991), nástupní *Přednáška o přednášce* na Collège de France (Bourdieu, 1982/2000a; anglicky 1987/1990b, kap. 13), sociologická analýza francouzského akademického pole šedesátých let *Homo academicus* (Bourdieu, 1984/1988), stejně jako početné další publikace rozpracovávající program reflexivní sociologie a zúčastněné objektivace (např. Bourdieu, 1980/1993a, 1987/1990b, 2003/2003b; Bourdieu a Wacquant, 1992) nebo pokusy o jeho naplnění v podobě sociologické autoanalýzy, jejíž poslední verze vyšla česky pod populárně-filosofickým názvem *Sociologické hledání sebe sama* (Bourdieu, 2004/2012; srov. dřívější varianty téže autoanalýzy Bourdieu, 1997/2023a, s. 53–63 a 2001/2004, s. 94–114). Rovněž sem patří práce věnované sociologii vědy a sociologii sociologie, jako zejména Bourdieuho závěrečný cyklus přednášek na Collège de France *Věda o vědě a reflexivita* ze školního roku 2000–2001 (Bourdieu, 2001/2004, 2022d). Stranou pozornosti by neměly zůstat ani texty zabývající se pohybem idejí v mezinárodním prostoru (Bourdieu, 1990/1999a, 2023b), a to včetně studií, v nichž Bourdieu reflexivně analyzuje možnosti a meze recepce svého díla v zahraničí (Bourdieu, 1997).

Teorie společnosti

Do této linie Bourdieuho teorie se řadí početné práce, ve kterých analyzuje principy a mechanismy fungování různých sfér sociálního světa. Základem jeho chápání dynamiky těchto sfér jsou myšlenky *boje* o moc a sociální postavení a udržování (*reprodukce*) už dobytých pozic, vždy na dvojí úrovni jednak reálných sil a vztahů, jednak sil a vztahů symbolických. Jak už bylo uvedeno, klíčovými pojmy zde jsou sociální prostor, pole, kapitál, reprodukce a symbolická nadvláda nebo symbolické násilí. Široký okruh teorie společnosti je možné rozdělit do několika věcných oblastí, pro něž lze najít odůvodnění v jednom z textů Loica Wacquanta (2013, s. 276). Boje o nadvládu se podle něj u Bourdieuho odehrávají ve třech společenských „arénách“, které jsou hierarchicky uspořádány podle své rostoucí specifčnosti a dopadu na společnost: (1) aréna aktivit a voleb jednotlivců v každodenním životě; (2) *specializovaná pole kulturní produkce*, která vytvářejí a rozšiřují autoritativní představy o sociálním světě; a (3) aréna *státu, byrokratického pole a veřejné sféry*, v nichž se odehrávají zápasy o legitimní definici sociálních klasifikací a relativní hodnotu různých forem kapitálu. K tomu lze dodat, že empirickému výzkumu a teorii těchto tří arén Bourdieu věnoval pozornost postupně,

v částečně se překrývajících fázích své kariéry, jež přibližně odpovídají obdobím šedesátá až sedmdesátá léta, sedmdesátá až raná devadesátá léta a osmdesátá až devadesátá léta.

Aréna každodenní lidské činnosti, spotřeby legitimní i populární kultury a s nimi spojené reprodukce nadvlády prostřednictvím vzdělávacích a kulturních institucí

a) Tuto oblast Bourdieu na začátku své dráhy zkoumal už v uvedených antropologických studiích z Alžírsko a Béarnu (Bourdieu, 1963/1979, 1972/1977, 2002/2008), dále pak v celé řadě sociologických analýz francouzské společnosti. Jednou z prvních je kolektivní studie o přetrvávání sociálních nerovností v bohatnoucí Francii *Rozdělení zisků* (Bourdieu, Darbel et al., 1966). Několik významných prací se věnuje udržování sociálních nerovností prostřednictvím školského systému. Patří k nim kniha *Dědicové: studenti a jejich kultura* a na ni navazující pojednání *Reprodukce*, zahrnující axiomatizovanou teorii symbolického násilí, které měly ve své době silný vliv na výzkum vzdělanostních nerovností v sociologii vzdělávání a pedagogice (Bourdieu a Passeron, 1964/1979, 1970/1977; česky k tomu např. Katrňák, 2005, s. 178–183).

b) Další velkou skupinu týkající se arény každodenních aktivit a spotřeby tvoří studie věnované nerovnostem a jejich reprodukci v oblasti přístupu k demokratizující se kultuře. Sem patří knihy o sociálních rozdílech v praktikách fotografování *Prostřední umění* (Bourdieu et al., 1965/1990) a o návštěvnících galerií *Láska k umění* (Bourdieu et al., 1969/1991). Oblasti běžného spotřebního chování, kulturní spotřeby, životních stylů, kulturní a sociální reprodukce a sociální struktury francouzské společnosti v sobě spojuje Bourdieuho asi nejznámější práce *Distinkce* (případně *Odlíšení*) (Bourdieu, 1979/1984), která kromě empirických analýz obsahuje řadu abstraktnějších výkladů představujících příspěvky k formulaci obecné teorie sociálních praktik (viz část „teorie praktik/praxe nebo také teorie jednání“ výše).¹⁷

c) Dále do tohoto věcného okruhu patří texty rozpracovávající koncept kapitálu, jeho různé formy a stavy, z nichž je v mezinárodní sociologii patrně nejvlivnější německy a anglicky vydaná kapitola „Formy kapitálu“ (Bourdieu, 1986). Pojem kapitálu se ukázal jako klíčový pro výzkum sociálních nerovností a jejich reprodukce,¹⁸ nepostradatelný je ovšem také pro Bourdieuho obecnou teorii praktik i pro teorii polí (viz část „teorie praktik/praxe nebo také teorie jednání“ výše a části „aréna polí kulturní produkce“ a „aréna mocenského pole, politického pole, byrokratického pole a státu“ níže).

¹⁷ O teoretických východiscích *Distinkce* pojednává zřejmě vůbec první Bourdieuho text, který byl přeložen do češtiny (Bourdieu, 1987/1995; původně vydaný jako kapitola v Bourdieu, 1987/1990b).

¹⁸ Strategiím reprodukce kapitálu je věnován do češtiny přeložený článek Bourdieu (1994/2002a).

d) V jistém smyslu návratem k tématu každodenního života a spotřebního chování lidí všech společenských vrstev, zejména však vrstev nižších a marginalizovaných, je rozsáhlá sociologická sonda do „sociálního utrpení“ ve Francii na začátku devadesátých let, která jako výsledek kolektivní práce Bourdieuho týmu vyšla pod názvem *Bída světa* a dosáhla velkého veřejného a mediálního ohlasu (Bourdieu et al., 1993/1999b). Do skupiny prací zabývajících se sociálními nerovnostmi a jejich reprodukcí v každodenním životě náleží také Bourdieuho pozdní a ojedinělý vstup na pole genderových studií, jímž je kniha *Nadvláda mužů*, ve které je mužská dominance analyzována jako případ symbolického násilí (Bourdieu, 1998/2000b).

Aréna polí kulturní produkce

Počínaje od ne zcela konzistentních pokusů uchopit sféru intelektuální tvorby jako pole produkce (Bourdieu, 1966/1969) a od prvního adekvátního teoretického modelu určitého pole, konkrétně pole náboženského (Bourdieu, 1971/1991a), Bourdieu postupně vytváří teoreticko-empirické analýzy celé řady specifických polí kulturní produkce. Bez nároku na úplnost je zde možné vyjmenovat aspoň pole, kterým věnoval ty nejznámější ze svých prací: vědecké pole (Bourdieu, 1975/1975, 2001/2004), akademické a univerzitní pole v *Homo academicus* (Bourdieu, 1984/1988), filosofické pole ve studii o Martinu Heideggerovi (Bourdieu, 1988/1991b), literární pole v *Pravidlech umění* (Bourdieu, 1992/2010), literární a umělecké pole v anglickém výběru článků *Pole kulturní produkce* (Bourdieu, 1993b) nebo v přednáškách o Édouardu Manetovi (Bourdieu, 2013/2017a), žurnalistické pole v polemické brožuře *O televizi* (Bourdieu, 1996/2002b) a dále třeba pole francouzské luxusní módy (*haute couture*) (Bourdieu a Delsaut, 1975).

Jednotlivá pole kulturní produkce u Bourdieuho obvykle figurují jako náměty samostatných studií, nejsou však nezávislá na vnějších sociálních silách ani plně pochopitelná v izolaci od společenského kontextu, z velké části tvořeného ostatními poli. Proto se tyto studie dají považovat za části většího teoretického projektu, který se Bourdieu v posledních patnácti letech svého života snažil završit pracemi o nejrozsáhlejších a hierarchicky nejvýše položených polích, jež tvoří následující věcný okruh.

Aréna mocenského pole, politického pole, byrokratického pole a státu

Od původně rezervovaného, či dokonce negativního poměru ke státu (Wacquant, 2013, s. 282) se Bourdieu v průběhu prací na analýze různých polí dopracoval k pojetí státu jako instituce zajišťující naplňování obecného zájmu uvnitř sociálního světa jinak převážně utvářeného jednáním, které je motivováno dílčími zájmy jednotlivců nebo skupin, specifikovanými („refraktovanými“) podle logiky všech možných polí, jejichž jsou příslušníky (Bourdieu, 1994/1998a, s. 92–94, 2012/2014b, s. 3, 122 a porůznu). Zajímají jej mocenské nerovnosti nebo soupeření mezi různými poli a regulace konfliktu mezi nimi, pro jejichž postihnutí je nezbytný pojem státu úzce propojeného s byrokratickým a politickým polem a vybaveného nadřazenou symbolickou mocí (stát jako „banka symbolického

kapitálu“). Ze stejných důvodů věnuje velké úsilí teoretickému podchycení mocenského pole, které chápe jako prostor bojů o moc nad státem a dalšími jednotlivými poli (Bourdieu, 2011, 2012/2014b, s. 197). Problematika mocenského pole je nejobšrněji rozpracována v knize *Státní šlechta* z osmdesátých let, zabývající se polem francouzských elitních vysokých škol, které je zde uchopeno ve svých vazbách k polím politické a ekonomické moci a ke státu (Bourdieu, 1989/1996).

Samotným státem v jeho vztazích k mocenskému poli a k různým specifickým polím se Bourdieu zabývá především v cyklu přednášek *O státě* z přelomu osmdesátých a devadesátých let (Bourdieu, 2012/2014b) a také v textech věnovaných byrokratickému poli a dalším polím, která jsou působením státu silně ovlivňována, jako zejména právnímu poli (Bourdieu, 1986/1987, 1994/1998a, 2022c). Závislost na aktivitě státu je důležitou vlastností ekonomického pole, analyzovaného v *Sociálních strukturách ekonomiky* (Bourdieu, 2000/2005). Bourdieu stát a politické pole pojímá jako místa zápasu o legitimní sociální klasifikace, jejichž médiem je jazyk, a z tohoto důvodu věnuje velkou pozornost také tomu, jakou roli právě jazyk sehrává v politických bojích a v procesu ustavování a udržování státní autority, nejvíce v knize *Jazyk a symbolická moc* (Bourdieu, 1991c; jde o rozšířené a přepracované vydání už dříve uvedené starší práce Bourdieu, 1982/2014a).¹⁹

V průběhu let Bourdieu začal přikládat stále větší důležitost představě o sociálním světě jako pluralitě autonomních polí či „mikrokosmů“, záměr dát jí jednotné teoretické vyjádření však nestihl naplnit (srov. Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 118). Dlouho ohlašovanou a připravovanou „obecnou teorii polí“ přináší teprve nedávno vydaná kniha *Mikrokosmy*,²⁰ která je koncipována na základě fragmentárních materiálů ke stejnojmennému nedokončenému projektu teorie polí z poloviny devadesátých let,²¹ ale z velké většiny se skládá z dříve publikovaných studií o různých polích a o vztazích mezi nimi (Bourdieu, 2022b). Do stejné linie (i edice) patří práce *Imperialismy*, která shromažďuje texty věnované mezinárodním vztahům mezi různými poli a utváření mezinárodních polí (Bourdieu, 2023b). Existující řada analýz specifických polí představuje ve svém souhrnu teorii polí o širokém věcném záběru, ale není onou obecnou teorií polí, kterou Bourdieu zamýšlel vytvořit. Jeden z kritiků se domnívá, že obecná teorie polí nevznikla, protože „vzdálenost mezi nomologickou ambicí a analytickými schopnostmi byla příliš velká“ (Fabiani, 2016/2021, s. 33). Přesnější by však bylo říci, že analytické schopnosti se musely podřídít epistemologickým požadavkům, které proces vytváření obecných tvrzení nutily jít zdlouhavou cestou teoretické indukce.

¹⁹ K okruhu publikací věnovaných státu a mocenskému poli lze přiřadit také soubory Bourdieuho politických komentářů a proslavů, konkrétně dva útlejší svazky nazvané *Zpětná palba I., II.* (anglický název prvního dílu zní *Acts of Resistance*, česky *Činy odporu*), v nichž kritizoval demontáž západoevropského státu, zejména jeho sociální politiky, pod tlakem neoliberálního ekonomismu devadesátých let (Bourdieu, 1998/1998b, 2001/2003a).

²⁰ Jejimi editory jsou Jérôme Bourdieu, syn Pierra Bourdieua, a Franck Poupeau.

²¹ Bourdieu byl o možnosti vytvořit „obecnou teorii“ opírající se o „obecné zákonitosti polí“ přesvědčen už kolem poloviny sedmdesátých let (Bourdieu, 1980/1993a, s. 72).

Soudobý klasik a poptávka po obecné teorii

V diskusích o příčinách Bourdieuho rychlého a téměř konsensuálního zařazení mezi klasiky soudobé sociologie se obvykle zdůrazňují externí faktory, například účinná mezinárodní síť zprostředkovatelů jeho díla (Walsh in Baehr et al., 2002/2016, s. 231–232). Dá se ale pochybovat o tom, že by pouze vnější okolnosti, byť sebezpriznivější, mohly způsobit, že se klasickým stane dílo postrádající dostatečné intelektuální kvality. Proto je třeba věnovat stejnou míru pozornosti i vnitřním příčinám Bourdieuho úspěchu. Mezi nimi má důležité místo vztah mezi intelektuálními vlastnostmi díla a potřebami nebo poptávkou daného oboru.

Málokteré vysvětlení Bourdieuho obrovského vlivu se zdá být tak přesvědčivé jako to, že v sociologii existuje velká poptávka po teoriích toho druhu, jaký nabízí (naproti tomu je málo důvodů takový vliv čekat u jeho empirických zjištění nebo metod, které používal). Vlastnosti, díky kterým se jeho teorie stala jednou z nejvíce využívaných a citovaných, nemusí být samy o sobě jedinečné, rozhodující je jejich kombinace. Omezenou obecností a abstraktností se podobá mertonovským teoriím středního dosahu, ale nesdílí s nimi právě jejich střední dosah (věcný záběr). Na rozdíl od nich se v ní dá najít rozvinutá teorie jednání či praxe, teorie poznání i teorie společnosti. Sama je tedy aspoň potenciálně teorií sociálního světa s totálním záběrem, což ji přibližuje k velkým teoriím a dělá z ní jejich konkurentku. Šíře jejího záběru není dána jen faktem, že ji Bourdieu spolu s týmem svých spolupracovníků a spolupracovníků rozpracoval v průběhu mnohaletého empirického zkoumání úctyhodného množství sfér a aspektů sociálního života. Neméně důležité je, že je inherentně otevřená dalšímu rozšiřování, její věcný záběr může být za pomoci jejích vlastních prostředků zvětšován o libovolné další sociální jevy a oblasti. Prostřednictvím analogické aplikace jejích pojmových schémat je možné vytvářet a rozvíjet pojmy pro nové druhy kapitálu, jako je například spirituální kapitál (Verter, 2003), nebo s využitím pojmu pole analyzovat stále další a další společenské sféry, třeba mikrosvět vězňů jako „vězeňské pole“ (Salle, 2016).²²

K široké využitelnosti Bourdieuho teorie v soudobé sociologii přispívají i další intelektuální vlastnosti, kterými se vyznačuje. Jeho pojmy a z nich vystavěná teoretická tvrzení si – navzdory rozšířenému stereotypu (Connell, 2007) – nenárokují univerzální, transhistorickou a transkulturní platnost (k tomu např. Bourdieu, 2023a, s. 16, 101, 159–160), nejsou proto snadnou obětí antiuniverzalistické kritiky. Je pravda, že Bourdieuho obecné teoretické modely a základní pojmy (teorie sociálních praktik, teorie polí, koncept habitu) popisují sociální jevy a mechanismy, které se mohou objevovat v nejrůznějších typech společností a v nejrůznějších společenských sférách, ale už víme, že podle jeho epistemolo-

²² Nedávný příklad z česko-slovenské sociologie představuje návrh Jána Mišoviče na konceptualizaci „spirituálního pole“ a „spirituálního kapitálu“ v protikladu k „náboženskému poli“ a „náboženskému kapitálu“ (Mišovič, 2023). Návrh se však opírá o analogii mezi vztahy spiritualita/náboženství a pole omezené/rozšířené kulturní produkce, kterou dostatečně neanalyzuje a neprokazuje, že je platná.

gických předpokladů tím není popřena rozdílnost a specifičnost každé konkrétní realizace těchto jevů a mechanismů. Bourdieuho teoretický aparát proto může být používán s velkou variabilitou jak co do věcného záběru, tak co do obecnosti neboli rozsahu platnosti analýzy. Výhodná je také omezená konceptuální integrace Bourdieuho teorie. Je možné převzít a použít celou teorii, pouze některý z teoretických modelů, které obsahuje, nebo dokonce pouze některý z jejích pojmů (typický kapitál). Zájemci si mohou vzít celý balíček, ale také mohou jen vyzobávat, co se jim hodí (Lamont, 2012, s. 228–229), a aplikovat to na libovolnou oblast sociálního života.²³ Bourdieuho teorie je relevantní pro potenciálně neomezený počet tematických zaměření, protože má schopnost vypovídat o sociálním světě v celé jeho šíři.

Vysvětlení úspěchu Bourdieuho sociologie by zůstalo neúplné, kdyby jeho intelektuální charakteristiky nebyly nahlíženy v příslušných historických souvislostech. Základy pro Bourdieuho dnešní vliv byly položeny v šedesátých letech minulého století, kdy mladý ambiciózní filosof, proměněný nejprve v sociálního antropologa a poté v sociologa, prováděl své průkopnické empirické výzkumy, promýšlel epistemologické předpoklady svého pojetí sociologie a hledal cestu k vlastnímu nezaměnitelnému pojmosloví, na němž je vystavěna jeho obecná teorie (Fabiani, 2016/2021, s. 5–7; Heilbron, 2011; Joly, 2012, s. 187–231). Ve stejné době ovládala oceán mezinárodní sociologie obří letadlová loď Parsonsovy velké „sjednocené teorie“, již pro případ – jistě nijak zvlášť pravděpodobný – drobných šarvátek s méně významnými nepřátelskými silami doprovázely torpédoborce „teorií středního dosahu“, jejichž nejvyšším velitelem byl Merton. Teoretická nadvláda dvojice Parsons–Merton však nepřetržovala zásadní proměnu intelektuálního i politického klimatu v druhé polovině šedesátých let (Balon, 2008). Sociologie o „velkou“ a „jednotnou“ obecnou teorii přišla, avšak poptávka po obecné teorii nezmyslela. Ze sociologů generace, která v šedesátých letech dozrávala a připadl jí úkol mezeru po teoretických projektech s univerzální ambicí zaplnit, se to nejlépe podařilo Bourdieumu, proto je dnes nepochybným soudobým klasikem právě on. Vrcholně paradoxní skutečnost, že v tomto smyslu se Bourdieuho sociologie stala nástupnicí (ne jedinou, a už vůbec ne obecně přijímanou, ale velmi vlivnou) dominantních amerických teorií, jistě nelze vysvětlovat tím, že by to byl výsledek jeho vědomé strategie, ačkoli Bourdieuho odpor proti nim při utváření jeho vlastní teorie nepochybně sehrál velkou roli. Stala se jí proto, že Bourdieu přesvědčivě ztělesňuje přetrvávající odpor k velké teorii a současně nabízí funkční alternativu k pozitivistickým teoriím středního dosahu, alternativu, která netrpí jejich hlavními nedostatky – nedostatečnou obecností, sklonem k empirismu a roztržitostí. Válečné lodě různého typu a velikosti, které po dobu delší než čtyři desetiletí vypouštěl na hladinu světové sociologie, neprojevují parsonsovský úmysl získat kontrolu nad celým oceánem, ale kdekoli se objeví, úspěšně si podmaňují menší strategicky významné oblasti.

²³ To pak ovšem také vede k častému jevu, že Bourdieuho pojmy jsou používány vytržené ze svých určujících teoretických souvislostí a zkreslené. Tomuto tématu zde není možné věnovat více prostoru.

Závěr

Otevřenou otázkou, kterou zde není možné zodpovědět, je, jak se recepce sociologie Pierra Bourdieuho bude proměňovat v dalších letech. I když, abychom navázali na předchozí metaforu, si jeho flotila v občas neklidných vodách světové sociologie dosud vede velmi dobře, souboje s některými protivníky jsou těsné. Mezi přístupy, které si berou na mušku právě ty předpoklady a vlastnosti Bourdieuho sociologie, díky nimž představuje obecnou teorii, vynikají dva, jež jsou zároveň nejvýraznějšími proudy současné francouzské teoretické sociologie. Jeho bývalý spolupracovník Luc Boltanski ve své pragmatické sociologii kritiky odmítá Bourdieuho „příliš výkonný explanační dispozitiv“ s odůvodněním, že je překážkou pro dosažení vlastního cíle sociologie, jímž je podle Boltanského co nejlepší popis toho, jak aktéři jednají v určitých situacích. Boltanski nemá zájem vysvětlovat jednání lidí z jeho údajných sociálních příčin, a vlastně ani vysvětlovat cokoli jiného, jeho snahou je pouze porozumět aspoň některým stránkám sociálního jednání. Teoretické modely, které vytváří, mají nižší stupeň obecnosti, než je tomu u Bourdieuho, a týkají se jen některých sociálních jevů, nejznáměji „zkoušek“ a sporů o spravedlnost (Boltanski, 1990/2012, s. 36–37, 2009/2011, s. 26–24).

Ještě radikálnější rozchod s Bourdieuho sociologií je ohlašován v sociální teorii Bruna Latoura. „Klasická sociologie“, za jejíhož možná posledního velkého představitele se Bourdieu dá považovat, podle něj mylně chápe jako svůj úkol přinášet objektivní a obecné poznání skrytých sociálních struktur a obsesivně se zabývá souvisejícími epistemologickými otázkami, které však v jejím rámci nejsou řešitelné. Latourova „relativistická sociologie“ je založena na myšlenkách, které popírají jádro Bourdieuho epistemologie: sociolog či socioložka není při konstrukci výzkumného objektu svrchovanou autoritou, ale musí přihlížet tomu, jak objekty konstruuji konkrétní jednotlivci; nemá pevně dané referenční rámce, ale všechno poznání získává od aktérů; nestanovuje ani měřítko či dosah analýzy a v ní užívaných pojmů, protože i ty jsou výkonem aktérů (Latour, 1993/1996, s. 199–200, 2005, s. 41, 152–156, 183–185). Postbourdieuovská teorie bere sociologii, co považuje za její neoprávněná epistemická privilegia, včetně vedoucí role při vytváření vědění o sociálním světě.

Jsou tyto námitky pro Bourdieuho obecnou teorii zničující? Největší sílu projevují na politické rovině uvažování, protože poukazují na asymetričnost Bourdieuho chápání role sociologického vědění ve společnosti, o kterém je možné mít za to, že neodpovídá normativní představě o demokratické rovnosti všech jednotlivců bez ohledu na jejich kognitivní, kulturní nebo jiné charakteristiky (Boltanski, 1990/2012, s. 25–27, 279, 2009/2011, s. 40–45; srov. Bourdieu, 1997/2023a, s. 97). Na metateoretické a epistemologické rovině je však situace odlišná. Nejjednodušší, ale proto ještě ne neplatný argument proti kritikům tohoto typu je spojený s otázkou, zda sami nedělají to, co u Bourdieuho odmítají. O odpovědi nemůže být pochyb. Boltanski i Latour napadají možnost a užitečnost obecného sociologického poznání, spojovaného s „klasickou sociologií“, ale samy sebe vyvracejí tím, že i oni vytvářejí obecnou teorii poměrně konvenčního typu (Atkinson, 2020; Lindemann, 2011). Kdyby to nedělali, nebyli by pravděpo-

dobně vůbec známí a uznávaní jako přední sociální teoretici současnosti. Analýza, jejíž záběr je záměrně omezen například na situace ospravedlnění (Boltanski), nakonec do sebe musí začlenit nejrozumnější stránky a roviny sociálního života. Ani sebelépe promyšlený záměr nechat o všem a do všeho mluvit reálné aktéry (Latour) nemá dost obranných prostředků proti tomu, aby privilegovaným aktérem nezůstal sociolog, jehož interpretace výpovědí druhých je prvním i posledním slovem každého výzkumu.

Bourdieuho sociologie je kritizovatelná z mnoha hledisek a také v jejím případě neúprosně pracuje obvyklý proces teoretického překonávání. Přesto zatím nezní přesvědčivě, že by dosavadní kritiky jeho obecnou teorii odsunuly do depozitáře překonaných intelektuálních výtvorů. Právě naopak, autoři těchto kritik, jako Boltanski nebo Latour, svým zaujímáním pozic vůči ní potvrzují, že se vyznačuje výjimečnou intelektuální odolností, ale také a především produktivitou. Není tedy nutné měnit závěr, že Bourdieu se stal a zůstává klasickým a mezinárodně nesmírně vlivným sociologem právě díky tomu, že vytvořil určitou podobu obecné teorie. J.-L. Fabiani oprávněně upozorňuje na to, že tato teorie nejpozději od konce šedesátých let vznikala a vyvíjela se v intelektuálním prostředí, v němž bylo nezbytné se vyrovnávat s různými zásadními kritikami možnosti obecného a univerzálního poznání (Fabiani, 2016/2021, s. 1–4; také např. Heinich, 2007, s. 151–153). Jeho pochybnosti ohledně toho, zda Bourdieuho dílo v této éře představuje životaschopnou podobu sociologie, je však třeba odmítnout. V sociologii Bourdieuho teorie pomáhala a pomáhá naplňovat poptávku po konceptuálních prostředcích umožňujících vytvářet výpovědi o sociální realitě, které nejsou pouze subjektivní, lokální a přítomné, ale současně se vyvíjejí známým slabinám univerzalistického myšlení. I pesimista ve věci dalšího vývoje diskusí o obecném poznání v sociálních vědách, nebo možná pesimista především bude nucen usoudit, že Bourdieuho vliv na sociologii potrvá ještě dlouho.

MAREK SKOVAJSKA vyučuje na katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Hlavními oblastmi jeho odborného zájmu jsou sociologická teorie, dějiny sociologie a kulturní sociologie. Publikoval mj. *Sociology in the Czech Republic* (s Janem Balonem, Palgrave, 2017) nebo *Struktury významu: kultura a jednání v současné sociální teorii* (Sociologické nakladatelství [SLON], 2013).

ORCID: 0000-0003-1293-9907

Literatura²⁴

- Atkinson, W. (2020). Luc Boltanski's pragmatic sociology: A Bourdieusian critique. *European Journal of Social Theory*, 23(3), 310–327. <https://doi.org/10.1177/1368431019855004>
- Bachelard, G. (2018). „Nový vědecký duch.“ In G. Bachelard, *Nový vědecký duch a další eseje* (přel. J. Joseph) (s. 47–171). Malvern. (Pův. vyd. 1934)
- Baehr, P. et al. (2016). *Founders, classics, canons: Modern disputes over the origins and appraisal of sociology's heritage* (2. vyd.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203791615> (Pův. vyd. 2002)
- Balon, J. (2008). Nenaplněný příslib sociologické teorie: vzestup a pád americké sociologie ve druhé polovině dvacátého století. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 44(5), 943–967. <https://doi.org/10.13060/00380288.2008.44.5.05>
- Boltanski, L. (2011). *On critique: A sociology of emancipation*. Polity Press. (Pův. vyd. 2009)
- Boltanski, L. (2012). *Love and justice as competences: Three essays on the sociology of action*. Polity Press. (Pův. vyd. 1990)
- Boudon, R. (1991). What middle-range theories are. *Contemporary Sociology*, 20(4), 519–522. <https://doi.org/10.2307/2071781>
- Boudon, R. a Lazarsfeld, P. F. (eds.). (1965). *Le vocabulaire des sciences sociales. Concepts et indices*. Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783111586809>
- Bourdieu, P. (1962a). Célibat et condition paysanne. *Études rurales*, 2(5–6), 32–135. <https://doi.org/10.3406/rural.1962.1011>
- Bourdieu, P. (1962b). *The Algerians*. Beacon Press. (Pův. vyd. 1958)
- Bourdieu, P. (1969). Intellectual field and creative project. *Social Science Information*, 8(2), 89–119. <https://doi.org/10.1177/053901846900800205> (Pův. vyd. 1966)
- Bourdieu, P. (1975). The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of peason. *Social Science Information*, 14(6), 19–47. <https://doi.org/10.1177/053901847501400602>
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511812507> (Pův. vyd. 1972)
- Bourdieu, P. (1979). *Algeria 1960*. Cambridge University Press – Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme. (Pův. vyd. 1963)
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Harvard University Press. (Pův. vyd. 1979)
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (s. 241–258). Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1987). The force of law: Toward a sociology of the juridical field. *Hastings Law Journal*, 38, 814–853. (Pův. vyd. 1986)
- Bourdieu, P. (1988). *Homo Academicus*. Polity Press. (Pův. vyd. 1984)
- Bourdieu, P. (1990a). *The logic of practice*. Polity Press. <https://doi.org/10.1515/9781503621749> (Pův. vyd. 1980)
- Bourdieu, P. (1990b). *In other words: Essays towards a reflexive sociology*. Polity Press. <https://doi.org/10.1515/9781503621558> (Pův. vyd. 1987)

²⁴ S ohledem na skutečnost, že pro české publikum jsou většinou přístupnější překlady Bourdieuho do češtiny nebo do angličtiny než původní francouzské texty, odkazují na český překlad, pokud existuje, jinak na anglický překlad, opět pokud existuje, a pouze v nemnoha ostatních případech na vydání francouzské. Uváděné roky prvního vydání se týkají vydání ve francouzštině. Původní francouzské tituly lze snadno dohledat v bibliografiích Bourdieuho prací (např. Sapiro, 2020, s. 897–917).

- Bourdieu, P. (1991a). Genesis and structure of the religious field. *Comparative Social Research*, 13(1), 1–44. (Pův. vyd. 1971)
- Bourdieu, P. (1991b). *The political ontology of martin heidegger*. Polity Press. (Pův. vyd. 1988)
- Bourdieu, P. (1991c). *Language and symbolic power*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (1993a). *Sociology in question*. Sage. (Pův. vyd. 1980)
- Bourdieu, P. (1993b). *The field of cultural production*. Columbia University Press.
- Bourdieu, P. (1995). Sociální prostor a symbolická moc (přel. A. Lhotová a H. Prousková). In F. Mayer, V. Hubinger a L. Bazac-Billaud (eds.), *Antologie francouzských společenských věd: antropologie, sociologie, historie. Cahiers du CEFRES No. 8* (s. 213–233). CEFRES. (Pův. vyd. 1987)
- Bourdieu, P. (1996). *The state nobility: Elite schools in the field of power*. Polity Press. <https://doi.org/10.1515/9781503615427> (Pův. vyd. 1989)
- Bourdieu, P. (1997). Passport to Duke. *Metaphilosophy*, 28(4), 449–455. <https://doi.org/10.1111/1467-9973.00072>
- Bourdieu, P. (1998a). *Teorie jednání* (přel. V. Dvořáková). Karolinum. (Pův. vyd. 1994)
- Bourdieu, P. (1998b). *Acts of resistance: Against the new myths of our time*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (1999a). The social conditions of the international circulation of ideas. In R. Shusterman (ed.), *Bourdieu: A critical reader* (s. 220–228). Blackwell. (Pův. vyd. 1990)
- Bourdieu, P. et al. (1999b). *The weight of the world: Social suffering in contemporary society*. Polity Press. (Pův. vyd. 1993)
- Bourdieu, P. (2000a). Prednáška o prednáške (přel. M. Kanovský). *Filozofia*, 55(5), 424–438. (Pův. vyd. 1982)
- Bourdieu, P. (2000b). *Nadvláda mužů* (přel. V. Dvořáková). Karolinum. (Pův. vyd. 1998)
- Bourdieu, P. (2002a). Reprodukční strategie a formy nadvlády (přel. K. Dohnalová). *SPFSSBU – Sociální studia* (8), 77–91. (Pův. vyd. 1994)
- Bourdieu, P. (2002b). *O televizi* (přel. N. Obrtelová). Doplněk. (Pův. vyd. 1996)
- Bourdieu, P. (2003a). *Firing back: Against the tyranny of the market 2*. Verso. (Pův. vyd. 2001)
- Bourdieu, P. (2003b). Zúčastněná objektivace: Huxleyho přednáška (přel. K. Weisssová). *Biograf*, 10(30), 3–17. (Pův. vyd. 2003)
- Bourdieu, P. (2004). *Science of science and reflexivity*. Polity Press. (Pův. vyd. 2001)
- Bourdieu, P. (2005). *The social structures of the economy*. Polity Press. (Pův. vyd. 2000)
- Bourdieu, P. (2008). *The bachelors' ball: The crisis of peasant society in Béarn*. University of Chicago Press. (Pův. vyd. 2002)
- Bourdieu, P. (2010). *Pravidla umění: Vznik a struktura literárního pole* (přel. P. Kyloušek a P. Dytrt). Host. (Pův. vyd. 1992)
- Bourdieu, P. (2011). Champ du pouvoir et division du travail de domination. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2011(5)/(190), 126–139. <https://doi.org/10.3917/arss.190.0126>
- Bourdieu, P. (2012). *Sociologické hledání sebe sama* (přel. J. Klokočková). Doplněk. (Pův. vyd. 2004)
- Bourdieu, P. (2013). Chvála sociologie (přel. J. Fulka). *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(1), 141–148.
- Bourdieu, P. (2014a). *Co se chce říct mluvením: Ekonomie jazykové směny* (přel. M. Pokorný). Karolinum. (Pův. vyd. 1982)
- Bourdieu, P. (2014b). *On the state: Lectures at the collège de France, 1989–1992*. Polity Press. (Pův. vyd. 2012)
- Bourdieu, P. (2017a). *Manet: A symbolic revolution*. Polity Press. (Pův. vyd. 2013)
- Bourdieu, P. (2017b). *Anthropologie économique. Cours au Collège de France (1992–1993)*. Raisons d'Agir/Seuil.
- Bourdieu, P. (2019a). *Classification struggles: General sociology, volume 1 (1981–1982)*. Polity Press. (Pův. vyd. 2015)

- Bourdieu, P. (2019b). *Habitus and field: General sociology, volume 2 (1982–1983)*. Polity Press. (Pův. vyd. 2015)
- Bourdieu, P. (2021). *Forms of capital: General sociology, volume 3: Lectures at the Collège de France 1983–84*. Polity Press. (Pův. vyd. 2016)
- Bourdieu, P. (2022a). *Principles of vision, volume 4: General sociology*. Polity Press. (Pův. vyd. 2016)
- Bourdieu, P. (2022b). *Microcosmes: Théorie des champs*. Liber/Raisons d'Agir.
- Bourdieu, P. (2022c). *L'Intérêt au désintéressement. Cours au Collège de France (1987–1989)*. Raisons d'Agir/Seuil.
- Bourdieu, P. (2022d). *Retour sur la réflexivité*. Éditions EHESS.
- Bourdieu, P. (2023a). *Pascalovské meditace* (přel. J. Petříček). Karolinum. (Pův. vyd. 1997)
- Bourdieu, P. (2023b). *Impérialismes: Circulation internationale des idées et luttes pour l'universel*. Raisons d'Agir.
- Bourdieu, P., Boltanski, L., Castel, R., Chamboredon, J.-C. a Schnapper, D. (1990). *Photography: A middle-brow art*. Polity Press. (Pův. vyd. 1965)
- Bourdieu, P., Chamboredon, J.-C. a Passeron, J.-C. (1991). *The craft of sociology: Epistemological preliminaries*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110856460> (Pův. vyd. 1968)
- Bourdieu, P., Darbel, A., Rivet, J.-P. a Seibel, C. (1963). *Travail et travailleurs en Algérie*. Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783112466544>
- Bourdieu, P., Darbel A. et al. (pseud. Darras). (1966). *Le Partage des bénéfices. Expansion et inégalité en France*. Minuit.
- Bourdieu, P., Darbel, P., Schnapper, D. (1991). *The love of art: European art museums and their public*. Polity Press. (Pův. vyd. 1969)
- Bourdieu, P. a Delsaut, Y. (1975). Le couturier et sa griffe: contribution à une théorie de la magie. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1(1), 7–36. <https://doi.org/10.3406/arss.1975.2447>
- Bourdieu, P. a Krais, B. (1991). Meanwhile I have come to know all the diseases of sociological understanding. In P. Bourdieu, J.-C. Chamboredon a J.-C. Passeron, *The craft of sociology: Epistemological preliminaries* (s. 247–259). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110856460.247>
- Bourdieu, P. a Passeron, J.-C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. Sage. (Pův. vyd. 1970)
- Bourdieu, P. a Passeron, J.-C. (1979). *The inheritors: French students and their relation to culture*. University of Chicago Press. (Pův. vyd. 1964)
- Bourdieu, P. a Sayad, A. (2020). *Uprooting: The crisis of traditional agriculture in Algeria*. Polity Press. (Pův. vyd. 1964)
- Bourdieu, P. a Wacquant, L. J. D. (1992). *An invitation to reflexive Sociology*. University of Chicago Press.
- Brubaker, R. (1993). Social theory as habitus. In C. Calhoun, E. LiPuma a M. Postone (eds.), *Bourdieu: Critical perspectives* (s. 212–234). University of Chicago Press.
- Camic, C. (2014). Periphery toward Center and Back: Scholarship on the History of Sociology, 1945–2012. In R. E. Backhouse a P. Fontaine (eds.), *A historiography of the modern social sciences* (s. 99–143). Cambridge. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139794817.004>
- Cartwright, N. (2020). Middle-range theory. *Theoria: An International Journal for Theory, History and Foundations of Science*, 35(3), 269–323. <https://doi.org/10.1387/theoria.21479>
- Connell, R. W. (2007). *Southern theory. The global dynamics of knowledge in social science*. Polity Press. <https://doi.org/10.4324/9781003117346>
- Dopita, M. (2013). Recepte díla Pierra Bourdieua v české/slovenské sociologii. In M. Tížik (ed.), *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum* (s. 277–295). Sociologický ústav SAV.

- Dubet, F. (2007). Why Remain 'Classical'? *European Journal of Social Theory*, 10(2), 247–260. <https://doi.org/10.1177/1368431007078891>
- Fabiani, J.-L. (2021). *Pierre Bourdieu. A heroic structuralism*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004442610> (Pův. vyd. 2016)
- Fournier, M. (2002). Reflections on the legacy of Pierre Bourdieu. *The Canadian Journal of Sociology/Cahiers canadiens de sociologie*, 27(4), 577–581. <https://doi.org/10.2307/3341592>
- Fournier, M. (2022). Pierre Bourdieu and his legacy. In G. Delanty a S. P. Turner (eds.), *Routledge international handbook of contemporary social and political theory* (2. vyd.) (s. 49–59). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003111399-3>
- Hedström, P. (2005). *Dissecting the social: On the principles of analytical sociology*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488801>
- Hedström, P. a Swedberg, R. (1998). Social mechanisms: An introductory essay. In P. Hedström a R. Swedberg (eds.), *Social mechanisms: An analytical approach to social theory* (s. 1–31). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511663901.001>
- Heilbron, J. (2011). Practical Foundations of Theorizing in Sociology: The Case of Pierre Bourdieu. In Ch. Camic, N. Gross a M. Lamont (eds.), *Social knowledge in the making* (s. 181–205). University of Chicago Press.
- Heinich, N. (2007). *Pourquoi Bourdieu*. Gallimard.
- Horák, P. (1986). Pierre Bourdieu: sociologie praxe a její některé teoretické předpoklady. *Sociológia*, 18(5), 589–599.
- Hyánková, T. (2013). Pierre Bourdieu a Kabylové: Idealizace, identifikace, instrumentalizace? *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(1), 101–122. <https://doi.org/10.13060/00380288.2013.49.1.05>
- Jeřábek, H. (2022). How empirical social research gained ascendancy in post-war France. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 58(3), 235–255. <https://doi.org/10.13060/csr.2021.044>
- Joly, M. (2012). *Devenir Norbert Elias. Histoire croisée d'un processus de reconnaissance scientifique: la réception française*. Fayard.
- Joly, M. (2022). *La sociologie réflexive de Pierre Bourdieu*. CNRS Éditions. (Pův. vyd. 2018 pod názvem *Pour Bourdieu*)
- Katrnák, T. (2005). *Třídní analýza a sociální mobilita*. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Kauppi, N. a Swartz, D. (2015). Global Bourdieu. *Comparative Sociology*, 14(4), 565–586. <https://doi.org/10.1163/15691330-12341358>
- Kilminster, R. (1998). *The sociological revolution: From the enlightenment to the global age*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203029695>
- Korom, P. (2020). The prestige elite in sociology: toward a collective biography of the most cited scholars (1970–2010). *The Sociological Quarterly*, 61(1), 128–163. <https://doi.org/10.1080/00380253.2019.1581037>
- Lamont, M. (2012). How has Bourdieu been good to think with? The case of the United States. *Sociological Forum*, 27(1), 228–237. <https://doi.org/10.1111/j.1573-7861.2011.01309.x>
- Latour, B. (1996). *Aramis, or the love of technology*. Harvard University Press. (Pův. vyd. 1993)
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199256044.001.0001>
- Lindemann, G. (2011). On Latour's social theory and theory of society, and his contribution to saving the world. *Human Studies*, 34, 93–110. <https://doi.org/10.1007/s10746-011-9178-9>
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. Enlarged Edition. Free Press.
- Mills, Ch. W. (1968). *Sociologická imaginace*. Mladá fronta. (Pův. vyd. 1959)

- Mišovič, J. (2023). Teorie sociálních polí P. Bourdieuho – inspirace pro identifikaci podobných fenoménů. *Sociológia*, 55(3), 320–340. <https://doi.org/10.31577/sociologia.2023.55.3.12>
- Mouzelis, N. (2008). *Modern and postmodern social theorizing*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511811418>
- Outhwaite, W. (2009). Canon formation in late 20th-century British sociology. *Sociology*, 43(6), 1029–1045. <https://doi.org/10.1177/0038038509345696>
- Parsons, T. (1951). *The social system*. The Free Press.
- Petrusek, M. (2000). Pierre Bourdieu – od Kabylů k „velké sociologické teorii“. In P. Bourdieu, *Nadvláda mužů* (s. 113–137). Karolinum.
- Pinto, L. (1998). *Pierre Bourdieu et la théorie du monde social*. Albin Michel.
- Růžička, M. a Vašát, P. (2011). Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus. *AntropoWebzin*, 7(2), 129–133.
- Salle, G. (2016). Théorie des champs, prison et pénalité: Vers la construction du „champ pénitentiaire“. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2016(3) (N° 213), 4–19. <https://doi.org/10.3917/arss.213.0004>
- Sapiro, G. (ed.). (2020). *Dictionnaire international Bourdieu*. CNRS Éditions. <https://doi.org/10.4000/books.psbbonne.87105>
- Swedberg, R. (2012). Theorizing in sociology and social science: Turning to the context of discovery. *Theory and Society*, 41(1), 1–40. <https://doi.org/10.1007/s11186-011-9161-5>
- Swedberg, R. (2020). On the use of abstractions in sociology: The classics and beyond. *Journal of classical sociology*, 20(4), 257–280. <https://doi.org/10.1177/1468795X1986>
- Sztompka, P. (1986). *Robert K. Merton: An intellectual profile*. Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-18160-5>
- Tížik, M. (ed.). (2013). *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum*. Sociologický ústav SAV.
- Turner, J. H. (2012). *Contemporary sociological theory*. Sage.
- van den Berg, A. (1998). Is sociological theory too grand for social mechanisms? In P. Hedström a R. Swedberg (eds.), *Social mechanisms: An analytical approach to social theory* (s. 204–237). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511663901.009>
- Verter, B. (2003). Spiritual capital: Theorizing religion with Bourdieu against Bourdieu. *Sociological Theory*, 21(2), 150–174. <https://doi.org/10.1111/1467-9558.00182>
- Wacquant, L. (2013). Symbolic power and group-making: On Pierre Bourdieu's reframing of class. *Journal of Classical Sociology*, 13(2), 274–291. <https://doi.org/10.1177/1468795X12468737>
- Znaniecki, F. (1934). *The method of sociology*. Farrar & Rinehart.